

A KORA ÉS KÖZÉP AVAR KORI GYÖNGYÖK ÉS A BIZÁNCI ÉREMLELETES SÍROK KRONOLÓGIAI KAPCSOLATA

PÁSZTOR ADRIEN

Bevezetés

A kora és közép avar kor (567/568–700/720) jellegzetes és általánosan elterjedt ún. apró leletei közül a gyöngyök azon ékszerfajtákhoz tartoznak, amelyek tulajdonságai egyrészt anakronisztikus vonásokkal jellemezhetők, másrészt az etnikai, a kereskedelmi kapcsolatok és a kronológiai szempontok mérlegelésekor, viselettörténetileg is sajátos képet mutatnak.

A gyöngyök, az olcsóságuk miatt szélesebb körben elterjedt, közkedvelt bizsukhoz hasonlóan a múltban is érzékenyebben reagáltak a politikai-társadalmi-gazdasági kapcsolatrendszerrel érintő divatjelenségek változásaira. Általuk és a társaságukban előkerült hagyatékokkal együtt érzékelhetővé válhat egy adott korszak kultúrtörténeti fejlődése, változatos viseleti divatja.

A különböző régészeti korszakok kutatásai bizonyították már, hogy a nagy szériában készült, illetve az egyedi gyártmányú, látszólag számtalan díszítésvariációjú, esztétikus apró ékszerek: a gyöngyök és gyöngyfűzések egy adott korszakon belül is alkalmazhatók a relatív kronológia (pl.: АЛЕКСЕЕВА 1975, 1978, 1982, TEMPELMANN–MACZYŃSKA 1985; H. VADAY 1989. 97–107., Abb. 20., SZILÁGYI 1987a, 1987b, 1990) és a korabeli kereskedelmi kapcsolatok, ill. tradicionális műhelyek meghatározásában (pl. ANDRAE 1973, BOON 1977).

A kora és közép avar gyöngyklasszifikáció és tipológiai rendszer kidolgozása a korábbi kutatások eredményeinek figyelembe vételével készült el (PÁSZTOR 1994a, 1994b /1995/).¹ A korszak gyöngyeinek áttekinthető rendszerezése kiindulóbázist szolgáltat a gyöngyöket is tartalmazó temetkezések és temetők belső időrendjének pontosításához.

E cél megközelítéséhez vált szükségszerűvé a 6. század végi – 7. századi gyöngyöt és bizánci érmet is tartalmazó leletegyüttesek elemzése. Az érmes sírokban talált gyöngyök tipokronológiai vizsgálata e sírok mellékleteinek lelethorizontja és a vizsgált gyöngytípusok párhuzamainak kronológiai behatárolására épül. Mivel az érmei veretési dátuma terminus post quem keltezi az eltemetés időpontját, ezért e sírok földbekerülési idejének pontosításáért vizsgálat alá kell vennünk a

temetkezés gyöngyeinek kronológiáját is. Meg kell figyelni, mennyiben módosíthatják az érmeiktől függetlenül a gyöngyök a sírbakerülés időpontját. 1) Amennyiben egy temetkezésben a legfiatalabb gyöngytípus használata korábbi az érmei verési idejénél, ott a gyöngy tipokronológiája felülvizsgálandó. 2) Ha a legfiatalabb gyöngytípus(ok) használata az érmei verése utáni időszakra esik, akkor tovább finomítható a temetkezés keltezése. 3) Abban az esetben, ha a gyöngyök az eltemetés időpontjának meghatározásában nem segítenek, akkor az érmei terminus post quemje a döntő fogódzópont. E szempontok azok, amelyek irányadóak az érmei-gyöngyös sírok kronológiájának meghatározásában.

Érem- és gyöngymellékletes sírok listája (I. táblázat)²

Szentendre Pannonia-dűlő, „Nagykürti” téglavető (Pest m.)³

A sírcsoportról összefoglalóan: BÓNA 1982/83. 98-103, 128-130; 149-151. 1-7. kép, TORMA 1986, 290-292., GARAM 1992, 138-139., 141.; Taf. 11-13., Taf. 29.; az érmeiről: SOMOGYI 1996;

1. lovassír:

arany, granulált, hengeres és gömböcsös kapcsolódótagú, nagylemezgömbcsüngős (dm: 1.4 cm) fülbevalópár, elhegyesedő huzalkarikával; rekeszes rombusz alakú arany gyűrű és lószerszámok;

2. női sír:

arany, nagyméretű, rekeszes díszű gúlacsüngős fülbevalópár; ezüst kürtösvégű karperecpár; színes gyöngysor;

Az 1. vagy a 2. sírban II. Iustinus alig kopott tremissise (565–578) (BÓNA 1982/83, 103.)

3. női sír:

arany, közepes méretű (dm: 0.9 cm) lemezgömbcsüngős fülbevalópár, piperekészlet;

gyöngysor⁴: 1 db sárga nagyobb méretű lapított gömb; 2 db sárga lapított gömb; 1 db sárga deformált korong; 2 db sárga összetett lapított gömb; 2 db zöld lapított felsőindexgömb; 1 db türkizkék lapított gömb; 1 db barna, érdes felületű nagyobb deformált lapított gömb; 1 db vörösesbarna/fehér-kék lapos 3 pávaszemes lapított gömb; 1 db vörösesbarna/fehér 4 kiugró szemes, 4 hurokfolytatásos lapított gömb; 1 db nagyobb

fekete/fehér-barna 4 kiugró pávaszemes, 4 fehér hurokfolyatásos lapított gömb; 3 db vörösbarna/fehér-kék 5 kiugrószemű, 5 fehér hurokfolyatásos lapított gömb; 1 db előzőhöz hasonló iker lapított gömb; 1 db nagyobb alakú vörösbarna/fehér-világoskék 5 kiugró pávaszemes, 5 sárga hurokfolyatásos lapított gömb és 2 db előzőhöz hasonló iker lapított gömb; 1 db fekete/fehér-kék 4 kiugró pávaszemes iker lapított gömb alakú üvegyöngy.

érem: Focas verdefényes solidusa (609–610) (SOMOGYI 1996, FO–05.DOC Kat. Nr. 74);

Tác–Gorsium 7. sír (8–12 év körüli leány) (Fejér m.):

Irod.: FÜLÖP 1987, 243–244.

Ny–K tájolású sírban

nyakfűzér 46 db *gyöngyből* áll: 4 db nagyobb sárga lapított gömb, 8 db sárga lapított gömb, 2 db keskenyebb sárga lapított gömb, 6 db fekete lapított gömb, 2 db sötétkék lapított gömb, 2 db irizáló kék lapított gömb, 2 db fekete/sárga 4 szemű lapított gömb; 1 db fehér/zöld 3 szemű; 1 db fekete/fehér-kék 4 kiugró pávaszemes lapított gömb; 1 db fekete/fehér-kék 4 kiugró pávaszemes, 4 fehér hurokfolyatott lapított gömb; 1 db vörös/fehér 3 szemes, 3 hurokfolyatásos lapított gömb; 1 db vörös/fehér 4 szemű, 4 sárga hurokfolyatásos lapított gömb; 2 db vörös/fehér 5 kiugró szemű, 5 sárga hurokfolyatott lapított gömb; u.i. iker lapított gömb; 2 db vörösbarna/fehér-kék 5 kiugró pávaszemes, 5 fehér hurokfolyatásos lapított gömb; 1 db vörösbarna/fehér 5 szemes, 2 szélén a furat mentén folytatott sávós lapított gömb; 1 db fekete/fehér-fekete 4 kiugró pávaszemes, fehér egybemosódó folytatású lapított gömb; 1 db fekete/fehér 3 kiugró szemes, 3 sárga lapos szemes és két szélén fehér vonalfolyatott díszű lapított gömb; 1 db sötétkék alapon sárga virágszírmos, 2 sárga-vörös pávaszemes és két oldalon vörös vonalfolyatott díszű lapított gömb millefiori; 1 db áttetsző fehér háromszorosan összetett, bordázott lapított gömb; 1 db vörös színű, kis lecsapott sarkú, négyzetes átmetszetű hasáb; 1 db áttetsző zöld lecsapott sarkú, négyzetes átmetszetű hasáb; 1 db zöld négyzetes hasáb; 1 db narancssárga/fekete négyzetes átmetszetű hasáb alakú üvegyöngy; 1 db korong alakú kagylógyöngy; (FÜLÖP 1987, 244. 3. ábra)

hamisítvány: előlapon II. Tiberius (578–582), hátlapon Mauricius Tiberius (582–583) (SOMOGYI 1996, TC–01.DOC Kat. Nr. 76);

Szegvár–Sárpoldal 1. férfi sír (Csongrád m.):

Irod.: (összefoglalóan) BÓNA 1979, 3–32; BÓNA 1980, 31–95; GARAM 1992, 139–140., 187–197., Taf. 15–25; LÖRINCZY 1994, 325. 32.lj., 328.

K–NY tájolású lovas fülkesírja, hozzátartozó részleges és egész ló temetkezés, benne arany gúlacsüngős fülbevaló, apró granulákkal díszítve;

„...a halott mellé helyezett pár szem gyöngy...” (BÓNA 1979, 30.)⁵ a rajz alapján kb. dm: 0.3–0.4 cm méretű lehetett.

a nyakcsigolyáknál gyöngyök közé fűzve átfűrt, solidus verőtővel készült, erősen korrodált, aranyozott réz *érem*: Mauricius Tiberius solidusának utánverete (584–602) (SOMOGYI 1996, MT.02–DOC Kat. Nr. 71; BÓNA 1980, 30–36., Abb. 1–2.);

Kiszombor O 2. férfi sír (Csongrád m.):

Irod.:CSALLÁNY 1939, 125–126., 133.; újraközölve, összefoglalóan: GARAM 1992 142, Taf. 33–36; SOMOGYI 1996, FO–02.DOC, Kat. Nr. 34)

K–NY tájolású fegyveres fülkesírja,

gyöngy: nyakcsigolyáknál egy szem irizáló, aranyfóliás lapított gömb alakú üvegyöngy (CSALLÁNY 1939, III. t. 3.);

érem: koponya közelében Focas solidusa (603 vége–607 augusztus) (SOMOGYI, 1995, 462.)

Deszk (Klárafalva, Kukutyin) G., 30. női sír:

Irod.:GARAM 1992, 141–142, Taf. 32.

K–NY tájolású fülkesír, az emberi váz koponyájánál részleges lótemetkezés, „az aknában sok állat, különösen borjú- és juhcsont volt. Az emberi váz lábánál lent egy kutyafej”. (LÖRINCZY, 1994, 321.)

ezüst, 4 gömböcsös kapcsolódótágú, kislemez-gömbös (dm: 0.7 cm) fülbevalópár, elhegyesedő végű huzalkarikával (GARAM i.m. Taf. 32. 6–7)⁶;

gyöngyök a nyakcsigolyák körül: 2 db áttetsző világoszöld, furatukban bronz fűzőhenger; 2 db világoszöldes fehér (erősen átkristályosodott) üveg, egyikben bronz fűzőhenger; 1 db irizáló áttetsző kék, lecsapott sarkú, téglalap átmetszetű hasáb alakú üvegyöngy;

érem: egy Focas solidus után készült utánveret (603–610) előlapját ábrázoló aranylemezes lenyomat (BÓNA 1993, 535; SOMOGYI 1995, 462.; SOMOGYI, 1996, FO–01.DOC 2, Kat. Nr. 35)⁷

Jutas 116. női sír (Veszprém m.):

Irod.:RHÉ-FETTICH 1931, 25., Taf. III., újraközölve, összefoglalóan: GARAM 1992, 141., Taf. 30–31.; SOMOGYI 1994, 94–95, 22. lj.)

a karcsont mellett nagyméretű (dm: 4 cm) lapított gömb alakú, csiszolt kalcedonyöngy (markolatgömb): közepe átfűrt, a furat körül esztergált kör; a gömb egyik oldala körben vésett vonalakkal díszített (feltehetően orsógömbként használták);

a nyakcsigolyák körül 25 *gyöngy*⁸: 1 db fekete lapított gömb alakú összetett; 1 db nagyobb méretű fekete lapított gömb; 1 db sötétkék, szélén sérült lecsapott sarkú hasáb; 1 db érdes felületű barna/sötétbarna foltos deformált gömb; 1 db zöld/vörösbarna-fehér-kék lapos pávaszem betétes gömb; 1 db vörösbarna/fehér-sötétkék 5 kiugró pávaszemes, két oldalán fehér vonalfolyatással; 1 db nagyobb méretű sötétbarna/fehér-

vörösbarna-fekete domborodó pávaszemes; 1 db sötétkék lapított gömb; 1 db sárga összetett lapított gömb; világossárga kopott felületű lapított gömb; 1 db okkersárga lapított gömb; 1 db vörös/fehér domború szemes sárga hurokfolyatású lapított gömb; 1 db vörösbarna/fehér domború szemes, hurokfolyatásos lapított gömb; 1 db nagy méretű fekete/vörösbarna szórta pettyes, két szélén szabálytalan vörösbarna vonalfolyatású, deformált (millefiori-) gömb; 1 db vörösbarna/fehér-világoskék kiugró pávaszemes, oldalain fehér vonalfolyatásos díszű lapított gömb; 2 db okkersárga lapított gömb; 1 db sötétkék, barázdáltan pusztuló felületű lapított gömb; 1 db vörösbarna/fehér-zöld betétdíszes millefiori lapított gömb; 1 db fekete/fehér-fekete domború pávaszemes, fehér hurokfolyatású lapított gömb; 1 db kék kopott felületű, bordázott lapított gömb üveg; 1 db sötétkék lapos csepp alakú üveg; 1 db „tejfehér”/kék márvány- csiszolt gömb alakú; 1 db fekete, töredékes, bordázott felületű gagát; 1 db sötétkék lapított gömb alakú üvegyöngy.

A nyakfűzér közé lehetett felfűzve egy átfűrt, töredékes turitella kagyló (RHÉ-FETTICH 1931, Taf. III. 4.).

érem: közvetlenül a medencecsont alatt, a combcsontok között, különböző rendeltetésű, szétszórta leletek között I. Iustinianus kori, 608/609-ben felülveretett follis (BÓNA 1982/83, 133.; SOMOGYI 1996, FO-11.DOC, Kat. Nr. 31);

Krstur/Szerbkeresztúr (Torontál m., Szerbia) női sír⁹:

Irod.: MILLEKER 1893, 305. 47-48. ábra; MILLEKER 1898/1909, 123-124., 2. ábra; összefoglalóan az éremről: SOMOGYI 1996, HR-06.DOC 1-2, Kat. Nr. 40;

D-É tájolású sír, benne hanyatt fekvő váz.

poncolt geometrikus díszítésű, kiszélesedő végű bronz lemezkarperec;

„...a nyak helyén 44 db *gyöngy* (48. sz.), melyeknek anyaga borostyánkő, üveg és paszta; a két utóbbi anyagú czifrázatos” (MILLEKER 1893, 305.). A két közleményben 13 gyöngy ugyanazon rajza szerepel. *Gyöngytípusok:* 1 db nagyobb lapított gömb; 1 db u.i. összetett; 2 db lapított gömb; 1 db korong alakú; 1 db lapított gömb alakú kiugró szemes díszű; 1 db lapított gömb alakú, 4 kiugró pávaszemes; 1 db lapított gömb alakú, lapos pávaszemes és hurokfolyatott díszű; 1 db rövid henger; 1 db hosszú henger alakú; 1 db kisebb hordó alakú üvegyöngyök; 2 db lecsapott sarkú hasáb alakú (valószínűleg karneol) gyöngy;

érem: Heraclius solidusa (610-625) (MILLEKER meghatározása) a halott koponyája alatt Heraclius tremissise v. semmissise (SOMOGYI 1996).

Szegvár-Sáppoldal 5. (kb. 3 éves) gyerek sír (Csongrád m.)¹⁰:

Irod.: LÖRINCZY 1987a, 68., LÖRINCZY 1987b, 8.; LÖRINCZY 1994, 328; SOMOGYI 1996, HR-18. DOC;

A K-NY tájolású sírban egy apró vaskarikával együtt 4 db *gyöngy* is előkerült: 1 db kisméretű fekete/sárga 5 domborodó szemes lapított gömb; 1 db vörösbarna/fehér 5 domborodó szemes, 5 sárga hurokfolyatásos lapított gömb alakú üvegyöngy, a kis kapcsolókarikával összerozsdásodva; 1 db vörösbarna/fehér-világoskék 5 kidomborodó pávaszemes és 5 fehér hurokfolyatásos lapított gömb; 1 db vörösbarna/fehér 4 vonalfolyatásos és (4x-es) világoskék hullámvonaldíszes gömb alakú üvegyöngy;

érem: Heraclius és Heraclius Constantinus verdefényes solidusa (616/17) (SOMOGYI 1996)

Budakalász-Duna-part 759. női sír (Pest m.):

Irod.: PÁSZTOR-VIDA 1991, 241-253; PÁSZTOR-VIDA 1995; SOMOGYI 1996, HR-17.DOC, Kat. Nr. 12;

NY-K tájolású, kirabolt sírban

4 db *gyöngy* a feldúlt csontok között a sírföldben: 1 db kék lapított gömb; 1 db sötétbarna/fehér 5 szemes lapított gömb; 1 db fekete/sárga 3 szemes iker lapított gömb alakú üvegyöngy; 1 db közel téglalap átmetszetű hasáb alakú borostyángyöngy töredéke (PÁSZTOR-VIDA 1991, 2.T. 2-5.)¹¹

érem: Heraclius és Heraclius Constantinus verdefényes, könnyített solidusa (616-625) (PÁSZTOR-VIDA 1991, 242.)

Szegvár-Oromdülő 761. női sír (Csongrád m.):

Lörinczy G. feltárása

ÉK-DNY tájolású sírban a nyakcsigolyáknál *gyöngysor:* 31 db gyöngy: 19 db kisebb méretű (dm: 0,6-0,7 cm x 0,3 cm) sárgásbarna, világosbarna lapított gömb alakú (a borostyán színéhez hasonló) üvegyöngy; 5 db háromszög átmetszetű hasábos borostyán; 3 db téglalap átmetszetű hasábos borostyán; 2 db négyzet átmetszetű hasábos borostyán; 1 db lapos, ovális alakú borostyán gyöngy.

A nyakfűzér között kis bordázott füllel ellátott *érem:* Heraclius és Heraclius Constantinus solidusa (616-625) (SOMOGYI 1996, HR-19.DOC, Kat. Nr. 68); az érmen hosszabb használatra utaló kopásnyomok látszanak (SOMOGYI 1995, 462.).

Békéscsaba-Repülőtér női sír (Békés m.):

Irod.: BANNER 1954; CSALLÁNY 1956, 87.; MEDGYESI 1991, 111; GARAM 1992, 139., Taf. 14.; SOMOGYI 1996, HR-02. DOC. Kat. Nr. 16;

Repülőtér építésekor szétdőlt sír.

gyöngyök: 4 db sárga lapított gömb alakú összetett; 1 db szemes lapított gömb alakú üvegyöngy; 2 db nagy alakú borostyán gyöngy (az egyik alakja közel dinnyemag formájú);

(MEDGYESI 1991, 111., 14. t. 3.; GARAM 1992, 139., Taf. 14. 25.)¹²

érem: Heraclius és Heraclius Constantinus (megtalálók által késsel szétvágott) solidusának kisebbik hányada (616–625) (SOMOGYI 1996, HR-14.DOC, 1-2.)

Mezőberény (Békés m.)¹³:

Irod.: KARÁCSONY 1896a, 13.; KARÁCSONY 1896b 371.; BÓNA 1993, 532. Abb. 2a-b; SOMOGYI 1996, HR-05.DOC, 1-4;

gyöngyök: 3 db okkersárga összetett lapított gömb; 1 db vörösesbarna/fehér 4 kiugró szemű, 4 okkersárga hurokfolyatásos iker lapított gömb; 1 db vörösesbarna/fehér-világoskék 5 kiugró pávaszemes, 5 fehér hurokfolyatásos lapított gömb; 1 db vörösesbarna/fehér-világoskék 5 kiugró pávaszemes, szürkésfehér hurokfolyatású, kúp alakú üvegyöngy.

érem: Heraclius és Heraclius Constantinus solidusának utánverete (613–641) (BÓNA 1993; SOMOGYI 1996, HR-05.DOC 1-4).

Linz-Zizlau 132. női sír (Felső-Ausztria)¹⁴:

Irod.: LADENBAUER-OREL, 1960, 55-56, Taf. 13, 132; Taf. 24.

gyöngyök: 132 db, köztük nagyobb és kisebb alakú sárga és fényes felületű kék (köztük összetett is) lapított gömb, korong alakú, téglavörös hasábosok, lapított gömb alakú hullámvonal és hurokfolyatott díszes, hengeres 1 lapított gömb alakú szemes és horokfolyatott díszű, 1 fekete/fehér-kék kiugró pávaszemes lapított gömb alakú üvegyöngy;

érem: Heraclius és Heraclius Constantinus hexagrammájának féltöredéke (614–625) vagy (625–637) (SOMOGYI 1996, HR-04.DOC 1-2)

Szeged-Fehértó B 82. női sír (Csongrád m.):

összefoglaló irod.: GARAM 1992, 147, Taf. 75-76; SOMOGYI 1996, K4-03. DOC 1-2;

ÉNY-DK tájolású sírban viseleti tárgyak mellett

gyöngy: sötétkék, kopott felületű, négyzet átmetszetű, lecsiszolt sarkú hasáb alakú üvegyöngy (GARAM 1992, Taf. 75.3);

érem: aranylemezes éremutáncat. Magja bronz. Mintája egy IV. Constantinus solidusa (674–681) (SOMOGYI 1996)

Az érmes sírok néhány gyöngytípusáról¹⁵

Lapított gömb alakú és összetett lapított gömb alakú színesgyöngyök:

- Nagyobb (dm: 1.2–0.8 cm) méretű, fényes felületű sárga és fekete egy és kéttagúak (Békéscsaba: 4 db kéttagú; Krstur: 2 db; 1 db kéttagú; Linz; Jutas: 2 db sárga; 1 db fekete összetett; Szentendre: 2 db és 1 db összetett. A legkorábbra keltezhető leletanyaghoz köthető gyöngytípus (pl.: Keszthely-Fenépuszta 12. sír

(BARKÓCZY 1968, Pl. LXI.1) Pécs Köztemető 59. sír (KISS 1977, Pl. XLI 59, 4), Pókaszeppek 72. sír (CS. SÓS 1973, 67, I. kép) (l.t. 1–1.8; 2.1–2.2)

- Kisebb (dm: 0.7 -0.5 cm) méretű, sárga, okkersárga és fényes felületű fekete egy- és kéttagúak (Budakalász: 1 db türkizkék; Tác: 7 db sárga, 1 db türkizkék; 6 db fekete; Jutas: 4 db sárga, 1 db kéttagú; 2 db sötét türkizkék, 1 db áttetsző sötétkék; 1 db fekete kéttagú; Krstur: 2 db; Linz; Mezőberény: 3 db, 1 db kéttagú; Szentendre: 2 db sárga kéttagú; 2 db türkizöld, 1 db türkizkék; Szegvár-Oromdülő 761. sír: 18 db világosbarna-sárgás, a borostyán színt utánozó üvegyöngyök); (l.t. 1.9-1.21; l.t. 2.3-2.4)

A szentendrei, jutasi, táci sírokban látható türkizkék és türkizöld lapított gömbös példányok leginkább a késői germán emléanyaghoz köthetők.

- Korong és rövid henger alakúak: (Krstur: 2 db; Linz; Szentendre: 1 db;) E típusok a késő római gyöngykészítő hagyományokra vezethetők vissza. A langobard és gepida, bajor, alemann, frank és észak-itáliai langobard emléanyagban is meglévő fényes fekete anyagú, ill. okkersárga és világossárga (felületükön fehéres irizációval) az avar gyöngyfüzéreik legkorábban felbukkanó típusaihoz sorolható. Nagyobb példányaik az avar emléanyagban a díszített színesgyöngyökkel együtt tűnnek fel. Előfordulási gyakoriságuk a 7. század második harmadának végétől egyre inkább háttérbeszorul. A füzérekben inkább a kisebb világos sárga lapított gömb, korong alakú típusok viszik tovább, amelyek hosszabb életűek, még a 8. század első harmadában is megfigyelhetjük őket. (l.t. 4.1, 4.2)

- Deformált lapított gömb alakú, a rövid hengeres típushoz közel álló formájú gyöngy a szentendrei és a jutasi sírból említhetjük barna, vörösesbarna színben. Felületük érdes, lukacsos, díszítetlen (l.t. 5.1,5.2).

- A Szegvár-ormodülői 761. sír borostyángyöngyei között barnás színű lapított gömbös példányok a gepida leletanyagból ismert típushoz tartozhattak. Színük megközelítően hasonlít a nyakláncot alkotó borostyán gyöngyökéhez. Felületüket barnás máz borítja. Alapszínük sárga (l.t. 1.13; 1.18, 1.19).

- A lapított gömböskhöz sorolható, de a deformáltságuk miatt a rövid hengeresekhez közel álló matt, érdes felületű, barna, ill. vöröses barna színű gyöngyöket a szentendrei és a jutasi sírból említhetünk. Leginkább a germán emléanyagból ismert: pl. Bezenye 2. sír (BÓNA 1956, Taf. XLIII; Szent-Berekhát (CSALLÁNY 1965, LXXVII. 7. 116), a budakalászi 7. század első harmada-fele közötti időszakra keltezhető sírból fekete alapú, fehér/türkizkék pávaszemes

ikergyöngy társaságából említhetünk egy sötétbarna példányt.

Kölesgyöngyök:

A dm: 0.4 cm-es vagy ennél kisebb méretű gyöngyöket soroljuk e kategóriába. A késő római időben (sötétbarna, fekete színben) majd a germán sírokból (világosbarna, barnássárga, sötétbarna színekben) ismerhetjük példányaikat (Nádorfi Gabriella szíves szóbeli közlése). A Szegvár-oromdülő 1. sír gyöngye (színe és mérete alapján) feltehetően a gepida leletanyag példányaihoz hasonlíthatott. Kronológiailag pl. a törökbálinti sír barna színű gyöngye kapcsolható a szegvári lovassírhoz (KOVRIK 1957, 120.), melynek lelethorizontja a „P” függesztőfüles karddal, a nagylemezgömbös fülbevalókkal a Kiszombor O 2. sírral hozható összefüggésbe. A kölesgyöngyök virágkora az avar kori sírokban 7. század utolsó harmada. Ekkor már meghatározóan jellemzik a gyöngysorokat a kisgyöngycsüngős fülbevalók megjelenésével egyidejű, sárga, sötétbarna színű példányaik. A 8. században és a 9. század első felében is divatban maradnak (KOVRIK 1963, 143; SZŐKE 1992, 874.) (l.t. 1.22)

Szemesgyöngyök

- lapított gömb alakú, fehér alapon 3 db kidomborodó zöld szemmel (Tác: 1 db) (l.t. 8.1);
- lapított gömb alakú, barnásfekete, fekete alapon 3, 4, 5 db lapos vagy domború sárga szemmel (Budakalász: 1 db iker; Szegvár-Sárpoldal 5. sír: 1 db; Krstur: 1 db (?); TÁC: 2 db) (l.t. 8.3–8.5; l.t. 18). Már a késő római, 4. század végi leletanyagban is megjelent ez a típus (pl. Csákvár, Nádorfi Gabriella szíves szóbeli közlése), de előfordul a késői (6. századi) germán (langobard: pl. Cividale In: I longobardi, 452, 454, X.138;) leletanyagban és a meroving kori frank temetőkben (KOCH 1977, 198, Taf. 1, 1.9–1.10) is felbukkan: a Schretzheimi temető leletanyaga alapján az 560–620/630-as időszakból az egész 7. századra jellemző típus; (KOCH 1977, Taf. 2. 24.7; 2.8) a fekete vagy sötétszürke/sárga szemes típus 590–650/660 közötti időszakban élő, hosszú életű típus. Az avar leletekben a 7. század végéig, 8. század elejéig kimutatható divatja: köles és dinnyemag alakú gyöngyökkel Závodról hozhatunk példát (KISS 1984, 172, 87.t. 24);
- lapított gömb alakú, vörösésbarna alapon 3-4 kiugró fehér szem és körülöttük 3–4 fehér hurokfolyatás (Jutas: 1 db; Szentendre: 1 db; TÁC 1 db) (l.t. 11.1). Vörösésbarna alapon 4–5 fehér kiugró szem, sárga hurokfolyatással (Mezőberény: 1 db iker: 4 fehér szemmel és 4 okkersárga hurokfolyatással; 5 szemmel és 5 hurokfolyatással; Jutas: 1 db; Szegvár-Sárpoldal 5. sír: 1 db; TÁC: 3 db és 1 db iker) (l.t. 11.2–

11.5; l.t. 19). Frank párhuzam alapján 590/600-kb. 610 közé keltezhető (KOCH 1977, Taf. 2, 20.1) nyugat-európai feltűnése;

- lapított gömb alakú, vörösésbarna alapon 5 fehér lapos szem, a gyöngy furatai körül 1–1 fehér vonalfolyatás (TÁC: 1 db) (l.t. 9);
- lapított gömb alakú ikergyöngy, fekete alapon 3–3 kiugró fehér szem, közöttük 3–3 sárga lapos szem, a furatok körül fehér vonalfolyatás (TÁC: 1 db) (l.t. 10.1); feltehetően hosszú életű típus, a 7. század utolsó harmadából, pl. Andocsról említhetünk hasonló, kisgyöngycsüngős fülbevalóval (GARAM 1972, 12. ábra 39. sír 5.);
- lapított gömb alakú, barna alapon 3 lapos fehér/kék pávaszem (Szentendre: 1 db) (l.t. 12.1), amelynek példányai az avar emlékényagban ritkán fordulnak elő, akkor is inkább a síkból kiugró szemű változata kedvelt (pl. Budakalász 395. sír): meroving kori párhuzamai (pl. Schretzheim 351, 411, 506, 597. sírok) alapján az 591–620/630-as évek közé keltezhető (l.t. 12.1);
- lapított gömb alakú, szürkésfekete, barnásfekete, fekete alapon 4 fehér/kék kiugró pávaszem (Békéscsaba: 1 db (?); Krstur: 1 db; Linz 2 db iker; Szentendre 1 db iker; TÁC: 1 db) (l.t. 12.2; 20). Divatjuk már a 6. század második felében, meroving kori bajor területen megfigyelhetjük (KOCH 1968, 54), s amelyek hosszú életű viseletét még a linzi 132. sír füzére is mutatja. Frank analógiát a 620/630-as időszakból említhetünk (KOCH 1977, 204, Taf. 2, 24.9). Avar kori füzérek kedvelt típusa: egyes, ill. iker változatban a 6. sz. végétől még a 7. sz. utolsó harmadában is (ez utóbbi időszakra kiragadott példaként: a csákberényi 414. sír gyöngysorában is) megtalálható.
- lapított gömb alakú, vörösésbarna alapon 4 fehér/kék kiugró pávaszem, két oldalt a füzölyukaknál 1–1 fehér fehér vonalfolyatás (Jutas: 2 db) (l.t. 13); frank párhuzamok 560–600 közötti időben mutathatók ki (KOCH 1977, 201, Taf. 2, 16.1–16.3);
- lapított gömb alakú, vörösésbarna alapon 4 fehér/kék kiugró pávaszem, körülöttük 4 sárga hurokfolyatás (Szentendre: 1 db és 2 db iker; Mezőberény: 1 db iker) (l.t. 15.3; 21.1);
- lapított gömb alakú, vörösésbarna alapon 5 fehér/kék kiugró pávaszem, körülöttük 5 fehér hurokfolyatás (Jutas: 1 db; Mezőberény: 2 db, közülük az egyik kúpos formájú; Szentendre: 1 db; TÁC: 1 db). Az előző típushoz hasonlóan a legkorábbi avar emlékek között is megtalálható, hosszú életű — az egész 7. századon át élő — típus: az avar honfoglalók első generációjának nyakláncain is fellelhető, mint ahogy azt a pókaszepetki 72. sír (Cs. SÓS 1973, 1. kép), a Fenékpusztá-horreumi 11. sír (BARKÓCZY 1968, Pl. LXI.4.), a Szigetszentmiklós-hárosi 8. sír (CS. SÓS, 1961, 7. kép) vagy a várpalotai

20. sír (BÓNA 1956, T. XXXVI. 11) füzerei is mutatják. Ugyanakkor pl. a frank sírokban csak a 600–620/630 közötti időre keltezhető emlékekkel fordulnak elő (KOCH 1977, 204., Taf. 2, 25.1) (l.t. 15.1, 15.2, 16; 22.2);

- lapított gömb alakú, barnásfekete, fekete alapon 4 fehér/kék domború pávaszem, körülöttük 4 fehér hurokfolyatás (Jutas: 1 db; Szentendre: 1 db; Tác: 1 db) (l.t. 15.4). A meroving kori frank analógiák ezt a típust a 620–630-as időszak közé keltezik (KOCH 1977, 203);
- lapított gömb alakú, feketésbarna alapon 4 fehér/sötétbarna kiugró pávaszem, körülöttük 4 fehér hurokfolyatás (Szentendre: 1 db) (l.t. 15.6);
- lapított gömb alakú, fekete alapon valószínűleg 4 fehér/vörösesbarna/fekete domború pávaszem, körülöttük 4 vékony hurokfolyatás (Jutas: 1 db) (l.t. 17).

Millefiori szemesgyöngyök

1) Nagy alakú, deformált gömb, fekete alapon vörös, szórtan pettyes díszítésű, furatok körül 1–1 vörös színű, vékony, szabálytalan vonalfolyatású, pávaszembetétes gyöngy (Jutas: 1 db) (l.t. 24);

2) Gömb alakú, zöld alapon vörös/fehér/kék lapos pávaszemes betét (Jutas: 1 db); frank párhuzamok alapján legkorábban 525–545 közötti időre tehető (KOCH 1977, 198, T.1,9.2) (l.t.25);

3) Lapított gömb alakú, sötétkék alapon 2 sárga/vörös pávaszemes betét és sárgászöld virágszirmos betét, a furatok mellett vörös vonalfolyatás (Tác: 1 db); frank párhuzamok alapján 565/600–620/630 közé keltezhető (KOCH 1977, 216, T. 6, M.29) (l.t. 26);

4) Lapított gömb alakú, közepén 1 fehér sávós betét, benne zöld kereszt díszes betét (Jutas 1 db) (l.t. 27);

A színesgyöngyök családjába tartozó szemesgyöngyök új virágkora a 6–7. századra tehető. Közülük a nagy számban előforduló ún. „avar szemesgyöngyök” a Kárpát-medencében szinte egyeduralkodóan jellemezték a 7. sz. közepe-harmadik harmadáig más, ún. kísérgyöngyökkel tarkított (pl. a vonal, hullámvonal, hurokfolyatásos díszű vagy a sárga, barna nagy és közepes méretű díszítetlen lapított gömb, ill. bikónikus alakúakkal együtt) a nyakfüzereket (KOVRIK 1960, 163; KOVRIG 1963, 113; SALAMON 1977, 241). Ezek a szemesgyöngyök nem azonosak a meroving kori és az észak-itáliai langobard temetők szemesgyöngyeivel, még ha típusaik hasonló megjelenésűek is. A 6–7. századi színesgyöngyök egy olyan divatot tükröznek, amelyek közvetlen előzményeit a késő-antik tradicionális gyönggyártó központok és azokkal kapcsolatban állt helyi műhelyekből származtatjuk (SALAMON 1977, 241.).

A kutatás az avar kori sírokban talált szemesgyöngyöket és azok variációit az avarok

kárpát-medencei beköltözésével hozza kapcsolatba (KOVRIK 1963, 112–113; SALAMON–ERDÉLYI 1971, 39–40.). Ez a keleti lovasnomád nép a gyöngyviseletében is sajátos etnikai és kulturális tradíciót hozott magával új hazájába. Feltehetően ázsiai (kínai) hagyományokból, ill. a dél-oroszországi, késő-antik gyöngykészítő műhelyhatásból táplálkozva, bizánci közvetítéssel, közel-keleti (szíriai?), ill. nyugat-európai gyöngykészítő műhelykapcsolatok hatására egy jellegzetes és valóban csak az avar viselethez köthető gyöngydivatot honosított meg az általuk érintett európai területeken. Nem véletlen tehát, hogy a legkorábbra keltezhető avar temetkezésekben már feltűnnek a dúsan díszített színesgyöngyökből álló füzérek (SALAMON 1977, 241.). E nyakláncokon látható szemesgyöngyök sokféle variációi ősi világképet őriznek és elevenítenek meg generációkon keresztül. Szilágyi Katalin a honfoglaló magyarok szemesgyöngyeinek elemzése kapcsán említ egy szíriai adatot, amelyben a szemmelverés ellen és bajelhárítás céljából gyöngyöket számoltak ki: „...kék szem, fekete szem, szöke haj, stb.” (SZILÁGYI 1987a, 142.). Ez megmagyarázza azt a jelenséget is, hogy az előkelő és rangos avar temetkezésekben is — éppúgy, mint a köznépi sírokban — különböző színösszetételű és díszítésvariációjú színes- és szemesgyöngyökkel találkozunk. Kivételek azok a sírok (pl. Kunágota, Bócsa, Kiskőrös-Vágóhíd IV. sír, Igar stb.), ahol bizánci származású nyakékeket láthatunk. Ezt a mágiikus erőbe vetett hitet a szemesgyöngyök és „szemeik” változatos színű (fehér, sárga, vörös, zöld, fehér/kék, fehér/zöld, fehér/vörös, fehér/barna, fehér/fekete, stb. -köztük meghatározó szerepű a kék szín) megjelenítésében is felismerhetjük. A rontó pillantás elleni babonás védekezés nem mond ellent annak a szokásnak sem — sőt, kiegészíti azt —, amelyet legutóbb a kunbányai sír publikálói gyűjtöttek össze és ismertettek: néha az avar kori temetkezésekben, a halott öltözékén, bajelhárítás céljából különböző típusú és színű, 1–3 db gyöngyöt találhatunk (H. TÓTH–HORVÁTH 1993, 202–201). Ezt a rituális szokást az avarok Ázsiából hozták magukkal (BÓNA 1979, 30.). A szemesgyöngyök mágiája ugyanakkor a kor világképét is tükrözi, széles körben elterjedt (nomád népeknél máig is élő) hiedelmi szokásból táplálkozik, amely az avarok viseleténél mélyen a köztudatba épült hitvilágból eredő, egységes divattá alakult át.

Az avar kori gyöngyviselet a 7. sz. folyamán lassú átalakuláson, belső fejlődésen ment keresztül. A 7. sz. utolsó harmadától az avar viseletben a szemesgyöngyök száma a füzérekben már csökkenő arányt mutat az újonnan feltűnő, uralkodóvá váló gyöngytípusokhoz képest (KOVRIK 1963, 143.). Ez a változás nem minden átmenet nélkül zajlott le. Kronológiailag azonban nehezen pontosítható, hogy a szemesgyöngyök számará-

nya pl. a köles és az oktaéderes gyöngyök előnyére mikor csökken le (SZABÓ 1965, 48.). A fenti tipokronológiai elemzés többek között arra is rámutat, hogy a színes gyöngyfüzerek divatjának továbbélése még érintette azt az időszakot, amikor már az új technológiájú, ill. az új típusú gyöngyökből álló füzérek kedvelté váltak. A 7. sz. végén, 8. sz. elején is még látható néhány példányuk a készítőstechnológiájuktól és anyagösszetételüktől idegen, új típusokból álló füzérekben (pl. Dunapentele/Dunaújváros 6. sírban ezüst bullával és lecsiszolt sarkú hasábos gyönggyel együtt voltak szemesgyöngyök a nyakláncan (GARAM 1991, Taf. 5. 2), Szeged-Fehértó A 14. sír (MADARAS 1979, I. t. 14.) vagy Závod 14. sír (KISS 1986, 164; 86.t.14.1). A korai szemesgyöngy típusoktól teljesen elkülönülő, késői variációjuk a fényes fekete, barnásfekete alapú, sárga szemes, plasztikus hurokfolyatásos díszű típusok válnak divatossá a 8–9. sz. fordulójától, amelyek sötét színű kék, barna, fekete dinyemag alakú és fényes, fekete, sötétbarna, kölesnagyságú, plasztikus felületű, ill. az ún. „váza” (hosszanti tengelyében átfúrt amphora) vagy ún. rúdgyöngyökkel együtt voltak divatban az avar kor végéig (GARAM 1991, 77.).

Lapított gömb alakú vonal és hullámvonal folyatással díszített gyöngy:

Lapított gömb alakú, vörösesbarna alapon 4 fehér vonalfolyatás és ezeken át húzódó világoskék, négyzeres hullámvonal díszű gyöngy (Szegevár-Sápdal 5. sír: 1 db) (I.t. 23). Hasonló példányokat látunk a pl. a Csákberény-romdűlői 7. sz. második negyedére keltezhető 69. sír gyöngysorában, öntött bronz gúlacsőngös fülbevalópár társaságában; a 7. sz. első harmadának végére keltezhető budakalászi 372. sírban aranyozott bronz, felhúzott lemezgömbös fülbevalóval, gyöngyrótdíszes tömör gömb csüngős, aranyozott bronz fülbevalóval és préselt ezüst lemezes fogazott szalagfonatdíszes nagyszíjvéggel (PÁSZTOR-VIDA 1990, 144.) és az 1526. sír gyöngysorában (ez utóbbihoz díszként fűzték a gúlacsőngöt), a környei 32., 83., 138. sírok gyöngyei között (SALAMON-ERDÉLYI 1971, Taf. 3, 50, Taf. XII. 5; Taf. 13, 27, Taf. XIV.1; Taf. XIII. 6). Ez a gyöngytípus a frank temetőekben az 590/610 körüli időszakra keltezhető leletanyaggal fordult elő. A kora avar anyagban feltehetően nyugat-európai germán műhelyekből származó kereskedelmi áruként vagy germán hatásra, helyi készítményként tűnik fel. Az említett párhuzamok alapján divatjuk az avar sírokban a 7. század közepe tájáig, középső harmadának végéig élt, színesgyöngyök társaságában.

Lapított gömb alakú, aranyfóliás gyöngy:

Különleges, fejlett üvegműves technológiával („Gold-in-Glass”) készült az a gyöngy, amely a

kiszombori sírban volt a halott nyakára fűzve (I.t. 7). Színe az erősen pusztuló, irizáló üvegen áttűnő aranylemez miatt világossárgás-fehér. A római kori, szarmata, germán, frank emlékanyagból is ismerhetjük őket. Elszórtan az avar kori, majd a honfoglalás kori emlékanyagban is feltűnik egy-egy példánya. Korszakunkra nézve nincs keltezhető értéke.

Gömb alakú üvegyöngyök:

A Deszk G 30. sír darabjai képviselik ezt a típust (I.t. 6.1, 6.2). A gyöngyfüzerekben, a színes és szemesgyöngyök között elvéve találjuk meg (pl. Csákberényből 18., 60. és 349. sírok; Budakalászi 395. sír). Színük (fehér, színtelen, sárga, kék, zöld, barna és fekete) és méretük (dm: 1.2–0.7 cm) alapján az ún. nagygyöngycsőngös fülbevalókkal hozhatók összefüggésbe. E fülbevalók divatja nagyméretű gömbökkel a 7. sz. első harmadától (KOVRIK 1963, 108, 110), de leginkább a 7. sz. második harmadától (SZABÓ 1965, 48. 70. l.) kezdődhetett. Az ún. tengelyes csüngőjű fülbevalók divatja már a 7. sz. második felének jellemzője lett (SZABÓ i.m. 71.l.). A csákberényi 240. sírban nagygyöngycsőngös fülbevaló zöld üveg csüngőtagját színes gyöngysorba fűzve láthatjuk. Ez utóbbi sírt a kislemezgömbös (dm: 0.6 cm) ezüst fülbevaló, rovátkolt díszű, préselt lemezes síjvégtörredék alapján a 7. sz. közepére/második harmadának végére keltezi. Ehhez az időszakhoz köthető a budakalászi 1528. sír gyöngysora is, amelyben egy barna színű gömb alakú gyöngy többnyire apró lapított gömb alakú gyöngytípusok társaságában mutatkozott. A nagygyöngycsőngös fülbevalók többségében az ún. láncos fülbevalók csoportjába tartozik (BÓNA 1957, 162-163.). Vélhetőleg előképei lehettek a 7. sz. utolsó harmadában megjelenő kisgyöngycsőngös fülbevalóknak, amelyekkel egy ideig párhuzamosan is divatban voltak (pl. a bágyogyúrhegyi 7. sír (LOVAS 1929, 124. kép) vagy a závodi 65. sír (KISS 1984, 91. t. 65. 1.).

Lecsiszolt sarkú/kubooktaéderes/poliéderes és hasábos gyöngyök:

- Négyszög átmetszetű hasáb (Tác: 1 db) (II.t. 33.2), áttetsző zöld színben a 4. sz. végén, késő római kori leletanyagból ismert. A négyszög átmetszetű, vöröses/narancssárga hasáb alakú gyöngytípus (II.t. 33.1) a germán (pl. langobard) emlékanyag füzéreiből ismert.
- Ívelt lecsiszolt sarkú hasáb, áttetsző zöld színben (Tác: 1 db) (II.t. 32), mind a késő római, mind a késő szarmata emlékanyagban megtalálhatók (Vaday V.1.B típus: VADAY 1989, Abb. 20.). A szarmatáknál sárga, narancssárga, vörös színekben fordulnak elő, feltehetően római műhelyek utánezataiként készültek.

- Vörös színű, lecsiszolt sarkú hasáb alakú típus (Tác: 1 db) (II.t. 31.5) a késő szarmata, gepida, langobard, észak-itáliai langobard sírokból ismert.
- Lecsiszolt sarkú hasáb karneolból (Krstur: 2 db) (II.t. 31.1).
- Az áttetsző kék színű, négyzetes átmetszetű, téglatest alakú, lecsiszolt sarkú hasáb (Jutas: 1 db; Szeged-Fehértó B 82. sír: 1 db), kék színű, téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú hasáb (Deszk G 30. sír: 1 db) a féldrágaköből készült gyöngyök utánzatai (II.t. 31.2–31.4).

A lecsiszolt forma igen hosszú életű: divatjuk a 2. századtól a 10. századig többször felvirágzott (ALFÖLDI 1957, 442-443.; Abb. 94, 22-23.; ČILINSKÁ, 1975, 87.; ČILINSKÁ 1976, 158-159.; KOVRIG 1963, 123.; VADAY 1989, 103.). A Kárpát-medencében a hun kori ékszerek között is megtalálható (pl. a lévai sírban karneolból készült darab látható a nyakfüzéken: BÓNA 1991, 86., Taf. 33. 3). E forma az 5. században élte virágkorát a gyöngyösrókban és a fülbevalók díszeként. Kiragadott példaként: Kercsről: (FETTICH 1953, XX.t. 4), alemann sírból (FISCHER-GEISLER 1988, Abb. 32), bakodpusztai szkír női sírból rekeszdíszes fülbevalón (FETTICH 1951, XVII. t. 3-4) vagy a regölyi poliéder végű arany fülbevalóról (BÓNA 1991, 160, 100. és 288.) említhetjük. A gepida (pl. Szentés-Nagyhegy 13. sír (CSALLÁNY 1961, Taf. XXV.9; Kiszombor 118., 279., 350. sírok: CSALLÁNY 1961, Taf. CXXVII. 19, Taf. CXXXVI. 10-11; Taf. CXXIV. 13) és langobard leletekben (pl. Vörs 8. sír: SÁGI, 1964, XXV.t.7.), ill. meroving kori temetőkben is előfordul (ČILINSKÁ 1975, 87), mégha nem is olyan nagy számban, mint a szarmata-jazig időszakban látni lehetett. Viseletük a 7. sz. első harmadában is kimutatható, a kék vagy zöld példányai a kora avar sírokból is jelen vannak. Egy-egy szem látható pl. a Pécs-köztemetői 59. sírban (KISS 1977, Pl. XLI. 59. 4) vagy az alattyáni 57. sírban (KOVRIG 1963, Taf. V.34) granulált csillagdíszes fülbevalóval. Egyes kutatók véleménye szerint a lecsiszolt sarkú, hasábos gyöngyök megjelenése az avar leletekben a 7. sz. második felének beköszöntét jelzik (KOVRIG 1963, 143). A 7. század közepétől láthatók először féldrágaköből (karneol), amelyeket a sötétkék, kék színű példányok követnek a 7. sz. utolsó harmadában (GARAM 1992, 152). Példát említhetünk a 7. sz. középső harmadából, karneolból a környei 86. sírből (SALAMON-ERDÉLYI 1971, Taf. 86. 8), a Szegvár-omrodülői 48. sírből (Lőrinczy G. közöletlen ásatása) vagy a Krstur/szerbkeresztúri 2. sír (MILLEKER 1893, 48. kép) színesgyöngyökből álló füzérében. Sötétkék üvegből pl. a nagyharsányi 60. sírban gyöngydrótdíszes, felhúzott lemezgömbös fülbevalóval (PAPP 1962, XI. t. 3; KISS 1983, 107), a csákberényi, 7. sz. közepe

tájára keltezhető 356. sírban, préselt lemezű címeres, bizánci hatású, csuklós szerkezetű nagyszíjvéggel (László Gy. közöletlen ásatása) vagy a Kiskörös-városalatti 126. sírban (LÁSZLÓ 1955, 134. Fig. 36.) színesgyöngyök között. Megfigyeltté vált, hogy valamivel későbbiek azok a szemesgyöngyöket tartalmazó sírok, amelyekben bikónikus, gömbölyű vagy köles nagyságú gyöngyök találhatóak (KOVRIG 1963, 143; KISS 1984, 172.).

A 7. század utolsó harmadában divatjuk újból feléledt. Ebben az időszakban a gyöngyösrók összetétele megváltozott: jellemzővé vált a kölesgyöngyök hangsúlyos szerepe mellett a korongos, hengeres, hasábos gyöngyök jelenléte is (SZABÓ 1975, 270; 77. sír: Fig. 7. 4), és a szemesgyöngytípusoknak már csak néhány példánya látható (KOVRIG 1963, 143.). A nyakdíszeken ekkor tűnnek fel a lecsiszolt sarkú példányokkal rokon származású, korai típusú (áttetsző anyagú fehér, világos zöld színű dinnyemag alakú gyöngyök. A Fekete-tenger északi partvidékén, ill. az észak-kaukázusi leletanyagban mindkét típus példányai fellelhetők (UVAROV 1902, Taf. V). A Čoka/csókai 23. sírban is a hasábos gyöngy társaságában korai típusú dinnyemagok láthatók (KOVRIG-KOREK, 1960, 292; Pl. CII. 4). A sírok mellékleteire a kisgyöngycsüngős fülbevalók, majd a 8. sz. első felében fekete, kék színű dinnyemag gyöngyökkel, rozetta formájú mellboglárokkal és rombusz átmetszetű karperecekkal jellemző az előfordulásuk (ČILINSKÁ 1975, 159.). A 8. sz. második felétől ovális karikájú fülbevalókkal és a füzérekben többek között rúdgyöngyökkel is felbukkan még a kék színű lecsiszolt sarkú hasáb típus (SOMOGYI 1984, 35.t. 5). A késő avar korban e gyöngyök tömegesebb megléte már nem mutatható ki (SZABÓ 1975, 270.).

A kora és közép avar kori gyöngyök osztályozása és tipologizálása során a lecsiszolt sarkú és a hasábos típusokat származásuk és kronológiai helyzetük szerint kell elemeznünk. Kisebbség az avarok Kárpát-medencei betelepülése (568) előtti időszakból származtatható. A 6. sz. utolsó harmadától közel egy évszázadon át divatos, gazdagon díszített, színes kora avar üveggyöngyök és a meroving kori frank, alemann, bajor, ill. észak-itáliai emléanyagban elszórtan meglévő, tradicionális műhelyekből származtatható gyöngyök között mutathatók ki kapcsolatok. A 7. sz. közepétől-utolsó harmadától egyre inkább az új technológiával készült, más anyagösszetételű és formájú üveggyöngyök válnak uralkodóvá a nyakfüzéreken. Az áttetsző anyagú fekete, kék, fehér hasáb, lecsiszolt sarkú hasábosok megerősödő divatja mellett megjelentek az áttetsző anyagú, szintelen vagy világoszöld színű, bronz fűzőhengeres gömb alakúak, és meghatározó szerepet kaptak a dinnyemag alakúak különböző fajtái is. E típus nem ismeretlen ugyan a kora

avar időszakból sem: a bólyi 30. sír 6. sz. végi/7. sz. eleji leletanyagában hosszában átfúrt ametisztből és szürke színű üvegből készült változatát láthatjuk (PAPP 1963, XX.t. 9). A Békéscsaba-repülőtéren „dinyemag alakú” borostyán gyöngy is e korszak ritkábban megjelenő példányát képviseli. Bajor temetőikben már a 6. sz. második felében feltűntek fekete vagy sötétkék változataik (KOCH 1968, 54; Taf. 24.3c; Taf. 51. 9). Tömeges megjelenésükkel az avar füzérekben a 7. sz. utolsó harmadától számolhatunk. Nemesfém, ill. féldrágakő példányok utánzatát láthatjuk már a késő római időkből jól ismert, profilált peremű, szív formájú fehér, lila színű dinyemagokkal együtt felbukkanó fehér, áttetsző világoszöld, többnyire bronz fűzőhengeres, korai példányokban is, amelyek Nyugat-Európában kevés számban ugyan, de a nyakfüzérek díszítőelemei voltak. (KOVRIK 1963, 164, 766.lj.). E gyöngytipusok térhódítását Bizánc közvetítésével, a kelet-mediterráneumi gyöngykészítő központokból vagy a Pontusz-vidéken át a dél-oroszországi, Kubán-vidéki, észak-kaukázusi, ill. esetleg a perzsa-szasszanida (ERDÉLYI 1982, 168-169.) területekről eredeztetjük.

Gyöngytipológia és a kronológiai összefüggések az avarkor kutatásban

Az avar kor gyöngyeinek monografikus tipologizálásával korábban sem a hazai, sem a külföldi kutatók nem foglalkoztak. A tanulmányokban, temetőfeldolgozásokban, értékelésekben a leletanyagok és azok párhuzamainak megfigyelésekor a gyöngytipusok, gyöngysorok viseleti rekonstrukciókban, ill. időrendi szempontból kaptak (néha mellérendelt) szerepet. Ugyanakkor Kovrig I. (1960, 1963), Z. Čilinská (1975, 1976), Szabó J. Gy. (1965, 1966, 1968, 1975) és Garam É. (1972, 1975, 1979, 1992) ékszerekkel is foglalkozó munkái — köztük az egyes gyöngyfajták származási, kronológiai kérdéseinek vizsgálatai — támogatást nyújtottak tipokronológiai munkámhoz.

Ahogy a gyöngyök keltező értékét az avarkort kutatók közül néhányan kétségbevonták (ČILINSKÁ 1975, 158), mely szerint a sírok időrendjének meghatározásához ez az ékszertípus nem szolgáltat alapot, úgy a bizánci érme — kevés számuk és bizonytalan lelőkörülményük miatt — korhatározó szerepét is megkérdőjelezték. Egyben az érmeiket bizonytalan tényezőnek tartották az egyes leletkörök, régészeti horizontok keltezésénél (ČILINSKÁ 1973, 22-23, BAKAY 1973, 85-86; más megközelítésben érintve e problémát: KISS 1991; összefoglalóan e kérdéskörrel: GARAM 1992, 135-137.).

Ugyanakkor közzismert a korszak történetének értékelésében a bizánci érme keltező értéke. Mélyreható elemzésükkel hazai kutatóink közül

Bóna István foglalkozott (1970, 1980, 1982/83, 1993). Az ő munkáját mintegy kiegészítve Garam Éva (1978) körvonalazta a közép avar kor sírobulussal keltezhető leleteinek körét. Legutóbb pedig Somogyi Péter az éremutánzatok és az avar kori érmeek katalogizálását és meghatározását végezte el (SOMOGYI 1994, 1995, 1996).

Az érmeek legkorábbi és a legkésőbbi kibocsátási éveinek ismeretében megkapjuk az érme sírok földbekerülésének lehetséges, legkorábbi időpontját (1. diagram). Az érmeek verési ideje alapján a terminus post quem többféle módon definiálható (SOMOGYI 1995). Másrészt a pénzes sírok leletanyagának és a bennük előforduló gyöngyök elemzésével e tárgyak lelethorizontja *terminus post quem* szolgáltathat időrendi támpontot. Így a gyöngyök, ill. gyöngysorok összetétele az eltemetés előtti időszak viseleti divatját jellemzi (SZABÓ 1968, 46). Ebből következően a régóta ismert és újonnan jelentkező egy-egy gyöngyszem meglétét a nyakfüzérek egészét vizsgálva értékelhetjük reálisan: „...hogyan bizonyos formák az évszázadok során többször divatba jönnek, önmagában nem csökkentheti viszonylagos időrendi értéküket” (SZABÓ 1975, 270). Tehát egy-egy gyöngysorban több típus fordul elő, ami elősegíthetné a leletkombináción alapuló belső időrend megalkotását, amennyiben sikerülne meghatározni az egyes gyöngytipusok használati idejét (SOMOGYI 1984, 76.). Az érme, a velük együtt előkerült gyöngyök és lelethorizontjaik függvényében közelebb kerülhetünk leleteink abszolút kronológiájának meghatározásához. A közelmúltban Garam Éva (1992) 16 bizánci éremmel keltezett avar kori síregyüttes elemzését végezte el. Az érme-gyöngyös sírok leletkörének körvonalazásában eredményeit nagymértékben figyelembe vettem. E tanulmány célja — amennyiben lehetséges — egy új szemszögből: a fentebb elemzett gyöngytipusok tipokronológiáján keresztül (2. diagram) a temetkezések kronológiai helyzetének pontosítása.

Néhány megjegyzés a bizánci érme-gyöngyös sírok időrendjéhez. Az eredmények összegzése.

A tipokronológiai elemzés tárgyát az avarokhoz köthető 15 bizánci érme- és gyöngymellékletes sír képezte. A több mint egy évszázadot átfogó időszak leleteit legkorábban II. Iustinus (565–578) tremissine (Szentendre 1–2. sír), legkésőbb IV. Constantinus (674–681) éremutánzata (Szeged-Fehértó B 82. sír) keltezi. Ezt az időszakot a történeti forrásadatok tükrében, a bizánci pénzek, a viseleti tárgyak és a gyöngyök lelethorizontját is figyelembe véve (az időszakokat semmiképpen sem választják el merev határvonalak), hozzávetőlegesen négy lépcsőben szakaszolhatjuk:

1.1. szakasz = 567/568–626/630

1.2. szakasz = 626/630–650 körül

I.3. szakasz = 650 körül–674/681

II.1. szakasz = 674/68–700 (720)

1.–2.–3. szakasz (567/568–626/630–650 körül–674/681):

Két kora avar sír: *Szegvár-Sárpoldal* 1. sír és *Kiszombor* O 2. sírokban talált egy-egy gyöngy a fentebb vázolt okok alapján (lásd: köles és aranyfóliás gyöngyök leírását és elemzését) nem alkalmazható a sírok kronológiájának meghatározáshoz. A szegvári halott eltemetése legkésőbb az 590-es évekre tehető (BÓNA 1980, 36.), azonban egy újabb vélemény szerint a szegvári sír megnyitása esetleg az 584–602 közötti évek valamelyikében is történhetett (SOMOGYI 1995, 462-467., ill. még 467. 17. lj.).

Az avar kor legkorábbi időszakból ismert leletanyagával eltemetett *szentendrei sírcsoportot* az éremleletek alapján Bóna I. az 580–610 közötti évekre keltezi (BÓNA 1982/83, 104). A 3. sír 609–610 között veretett *Focas solidusa* miatt feltételezhető, hogy az eltemetés időpontja módosulhat (SOMOGYI 1996). A 2. és a 3. sír gyöngyfűzéreiben a legkorábbi darabok a germán emlékekre is visszautaló sárga, türkizkék és zöld, ill. fekete lapított gömbösök; a frank emlékekből az 590–620/30-as évek közé keltezett világosbarna/fehér-kék lapos pávaszemes lapított gömb alakú példány; az avar honfoglaló nemzedékhez köthető leletanyagból ismert, az avar viseletben hosszú életű (a frank leletekben a 620/630 közötti idősakra keltezett) fekete alapú 4 fehér/kék kiugró pávaszemes lapított gömb alakú ikergyöngy, ill. a vörösbarna alapú, 5 fehér/kék kiugró pávaszemes, hurokfolyatott gyöngyök alapján az is feltételezhető, hogy a leletegyüttesek földbe kerülése (legalábbis a két női síré) legkésőbb a 620-as évek tájára tehető. Emellett szól pl. a rekeszes gúlacsüngős fülbevalók bizánci kapcsolatokra visszavezethető eredete (BÓNA 1980, 42; BÁLINT 1993, 218.) és a 7. század közepéig tartó divatja is. Jelenleg a sírcsoport földbe kerülésének pontosabb keltezése nem módosítható egyértelműen. Így a síregyüttesek kronológiáját a két bizánci éremre adódó terminus post quemek határozzák meg.

A *Tác-Gorsium* 7. sír korai keltezése mellett szól a hamisított, aranyozott bronz vagy réz *solidus* emissiója: 582–583 (és esetleg az utána következő évek). Publikálójá szerint az avar honfoglalók első nemzedékének kislánya feküdt a sírban (FÜLÖP 1987, 243-244.). A halott gyöngy-sorának tipokronológiai elemzése során egyértelművé vált, hogy a gyöngy-sorba fűzött késő római kori gyöngyök ezidáig ugyanúgy nem módosítják a sír keltezését, mint ahogy az általánosan kora avar korra jellemző gyöngytípusok sem.

A *Szegvár-Sárpoldal* 5. sírt a *Heracleius* és fia 616/617 között veretett *solidusa* keltezi.

A *Békéscsaba-Repülőtér* női sírjának nagy alakú, összetett, sárga, lapított gömbös gyöngytípusaival és gúlacsüngős fülbevalójával (*Szegvár* típus nagyobb variánsa: GARAM 1992, 150.) inkább az első szakasz leleteihez áll közelebb. A sír olyan általános, kora avar típusokat tartalmaz, amelyek nem határolják be szűken a sír kronológiai helyzetét. A halott *solidusa* a 626-ban megszűnt, az avaroknak szánt rendszeres aranyadó utolsó között kifizetett darabjai közé tartozhatott, amelyet már hosszabb ideig őrizgethettek tulajdonosa (SOMOGYI 1995, 467.). Így a sír földbe kerülése a *Heraclius* és *Heracleius Constantinus* (emissio: 616–625) éremtöredéke alapján tágabb idősakra, a 616 utáni évtizedekre tehető.

A *Budakalász-Duna-parti* 759. sír keltezését az érem, a gyöngyök és a mellékletanyag kronológiai viszonyát vizsgálva állapíthatjuk meg. A sötét türkizkék lapított gömb alakú gyöngy típusát láthattuk a *szentendrei*, *táci* és *jutasi* sírban is; legkorábbi keltezését a *szentendrei* sír füzerei támogatják. A szürkésbarna alapú, fehér szemes és a fekete alapú, sárga szemes iker lapított gömb alakú gyöngyök divatja az avar honfoglaló nemzedék viseletében is megfigyelhető példányok, amelyek több évtizedig divatban voltak: így a keltezés pontosításában nem segítenek. A mellékletanyagból az rekeszes üvegtechnikájú, ékvésű, fogazásos II. germán stílusú, geometrikus ábrázolással díszített, aranyozott bronz gyűrű mintakincse a 6. sz. vége/7. sz. eleji idősak leletkörébe illeszkedik. Viselete azonban túlmutat e korai idősakon, mint ahogy azt a *kunbábonyi* lelet is bizonyítja (H. TÓTH–HORVÁTH 1992). Illetve: a gyűrű készülhetett ugyan a 6. sz. vége/7. sz. eleji idősakban, de erős kopottsága miatt nem keltezzük sírbakerülését erre a korai korszakra. Hasonlóképpen a gyöngyök: olyan típusokat láthatunk bennük, amelyek a legkorábbi avarkhoz köthető temetkezésekben is megtalálhatók, de együttes divatjuk a 7. sz. közepénél is tovább mutatnak. Tehát a sír keltezésében sem a gyöngyök, sem a gyűrű nem adnak pontos kronológiai fogódzót. A 759. sírt a *budakalászi* sírmező azon részén ásták meg, ahová a 740. késő antik, vadász- és állatküzdelmi jelenetekkel gazdagon díszített, sárgaréz korsós sír halottját is temették. Itt olyan felhúzott lemezgömbös, gyöngydrótdíszes, aranyozott bronz fülbevaló is hevert, amelynek legjobb párhuzamát a 7. sz. középső harmadára keltezhető nagyharsányi 60. sírből ismerünk (PAPP 1963, XI.t. 1-2; KISS 1983, 107.). A 740. sír relatív keltezését a 7. sz. második negyedére tehetjük. Ezáltal a közelében fekvő sírok (köztük a 759. sír) relatív kronológiája is a vele rokon idősakból származtatható. E fiatalabb keltezés mellett szól a *Heracleius* és *Heracleius Constantinus* által Konstantinápolyban 616–625 között kibocsátott azon *solidusa*, amely (a *békéscsabai*hoz hasonlóan) a bizánci aranyadó meg-

szűnése előtti időszakban jutott az avarokhoz (SOMOGYI 1995, 467.). Így a korábbi feltételezést módosítva (PÁSZTOR-VIDA 1993, 242-243) ez a solidus is csak tágabb értelemben vett terminus post quem datálja a sírt: verdefényességét is figyelembe véve a 616-os évet követő évtizedekre, legkésőbb a 7. sz. második negyedére.

A *mezőberényi* lelet érme egy utánveret, amelynek mintája egy, az utolsó bizánci adófizetéssel bekerült solidus volt. Az érmet gyöngyök közé fűzve viselték az eltemetés előtt, mert függesztőfűl nyomai észlelhetők peremén. Az adatok alapján kézenfekvő, hogy az érme nem datálhatja élesen a leletanyag földbe kerülését (ezen összefüggésekre Somogyi Péter hívta fel figyelmemet). A színes és szemes gyöngyökből álló nyakfűzér olyan általános, a legkorábbi avar emlékéanyagban is előforduló típusokat tartalmaz, amelyek együttes előfordulása még a 7. sz. közepe után is megfigyelhető, tehát a keltezésnél nem vehetjük figyelembe őket.

A *Szegvár-Oromdűlő 761. sír* lapított gömb alakú és hasábos borostyánjai, az apró lapított gömb alakú borostyán utánzatú gyöngyökkel együtt az avar viseletben ilyen mennyiségben ritkán fordulnak elő. A borostyángyöngyök divatja leginkább a germán (gepida) emlékéanyag sajátja és főleg a 7. sz. első harmada/fele kora avar kori gyöngyfűzések jellegzetessége. A szegvári sírt Heracleius és fia 616–625 között veretett, ezüst füllel ellátott solidusa csak tágan keltezi a 7. sz. első harmada/második negyede körüli időszakra.

A *jutasi 116. sír* gyöngysora származását tekintve vegyes összetételű. A gyöngyök nagy százalékban germán (langobard) és frank hatásról (kereskedelmi kapcsolatról?) tanúskodnak: nagy méretű, fekete lapított gömb (l. t. 1), a sötét türkizkék lapított gömb alakú (l. t. 1.6), a nagyobb méretű sárga, okkersárga, lapított gömb alakúak (l. t. 1.4; 1.5) iker formában is (l. t. 2.4), amelyeket a szentendrei, táci, budakalászi, krsturi sírokban láthattunk; lapított gömbhöz hasonló, érdes felületű, rozsdabarna gyöngy (l. t. 5.2), amelyet a budakalászi 1148. sírból ismerünk a jutasihoz hasonló bordázott felületű lapított gömb alakú türkizkék gyöngy (l. t. 28) társaságában; nagy méretű, fekete alapú, vörös színű szórt és vonalfolyatásos díszű, (l. t. 24) lapított gömb alakú millefiori; gömb alakú vörös/fehér/kék betét díszes (l. t. 25) millefiori gyöngy, amely frank párhuzam alapján az 525–545 közötti időben volt divatban (Budakalászi 1148. sírból emléltethetjük párhuzamát); lapított gömb alakú, vörös alapú fehérsávós és zöld betétdíszes millefiori gyöngy (l. t. 27). Ezek a típusok nagy része archaikus vonásokkal jellemezhető, így önmagukban nem keltező értékűek. Jellemző rájuk, hogy az avar fűzésekben a legkorábbi időszakból ismertek, s divatjuk a 7. sz. közepe tájáig éltek más, színes gyöngyökkel együtt.

Szintén korai típusú a vörösesbarna alapú, fehér/kék szemes és vonalfolyatott díszű, lapított gömb alakú gyöngy (l. t. 13), amely a frank adatok szerint az 560–600 közötti időszakra volt jellemző. Fehér szemes változata pl. a táci sírből ismert (l. t. 9). A gyöngysor hosszú életű típusai a vörös alapú, fehér szemes és fehér (l. t. 11.1), ill. sárga hurokfolyatásos díszű gyöngyök (l. t. 11.4), amelyek a szentendrei, táci és mezőberényi darabok hasonmásai (l. t. 15.1, 2., 3; 16; 21; 22). A kék lecsiszolt sarkú üveggyöngy e fűzékben nem kap bizonyíthatóan keltező szerepet. Összegzésül: a gyöngyfűzér tipokronológiája a 6. sz. közepe–7. sz. első harmada/második negyede közötti időszakot mutatja. A sír emlékéanyaga: a frank-alemann hatású (NÉMETH 1969, 252), erősen kopott, címeres bronz csat, a poncolt, csuklós nagyszíjvégtörredék, az áttört korong, az általános divatot tükröző nagylemezgömbös fülbevaló és az elkalapált végű bronz huzalkarperec és a hólyagos gyöngysordíszes, ívelt, közepén átfűrt préselt lemezes verettörredék a 7. sz. első harmada–második negyede emlékéanyagát őrzi. Így a Focas által 608/609-ben, Nicomediában felülveretett (BÓNA 1982/83, 133, 44. l.) follis (SOMOGYI 1994, 94-95, 22. l.) a sírt valószínűleg „...csak nagyon tágan keltezi, valamikor a 7. század első harmadára-felére” (BÓNA i. m.).

A *Krstur/szerbkeresztúri 2. sír* nagy és közepes méretű lapított gömb, rövid henger alakú gyöngyeit (l. t. 1.1; l. t. 2.1; l. t. 4.2) a szentendrei, táci, jutasi sírből is jól ismerjük. A hosszú hengeres típust a késő római korból, a langobard és a 6/7. századi frank fűzésekben is láthatjuk. A lapított gömb alakú kiugró szemes gyöngy párhuzamát (l. t. 8.6) a budakalászi 759. sírből említhetjük. A lapított gömb alakú, kiugró pávaszemes, hurokfolyatott díszű gyöngytípus divatja a honfoglaló avarság nyakláncjaiban is megjelent. A két db (valószínűleg) karneol lecsiszolt sarkú hasáb gyöngy felbukkanása a korai gyöngyfűzésekben a 7. sz. közepét jelzi (GARAM 1992, 152). Hasonló fűzereket láthatunk a 7. sz. középső harmadára keltezhető Szegvár-Oromdűlő 48., Környe 86., Nagyharsány 60. és Kiskőrös-Városalatt 126. sírokból. A krsturi 2. sír bronz, poncolt felületű (MILLEKER 1893, 47. kép) lemezkarperrec töredékének legjobb párhuzamát a budakalászi 372. sírből említhetjük, amely hagymafejes és madárkoszorús bronz fibulákkal együtt került elő. Ezt a sírt a 7. sz. középső harmadára keltezhető sírok környezetében tártuk fel. A krsturi leletegyüttes gyöngysora és az említett párhuzamok alapján a Heracleius 610–613 között vert solidusa által a temetkezés terminus post quemje a 7. sz. középső harmada-közepe tájára tolódik ki. Így a leletek földbe kerülése is ez időszakra tehető.

A *Deszk G 30. sír* világoszöld és világosbarnás gömb alakú és kék, lecsiszolt hasáb alakú üveggyöngyei az eddig elemzett gyöngyanyagtól eltérően

rő tulajdonságokkal rendelkeznek. Egy új gyöngykészítő technológia térhódítását jelképezik (pl. a gyöngykészítés során az alapanyagba nem tesznek ún. homályosító anyagokat, ill. a füzölyukba egyre gyakrabban bronz hengert is helyeznek). Ezt a változást még a kétféle típus együttes előfordulása is megerősíti. A sírban talált kislemezgömbcsüngős (dm: 0.6) gömböcsös kapcsolódótágú, ezüst fülkarikapár a nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók késői változata. A két típus még a közép avar korban is együtt él egy rövid ideig. Jól alátámasztja ezt a megfigyelést pl. a leobersdorfi 152. sír ezüst fülbevalója (DAIM 1987, Taf.145, 1). A kislemezgömböcs megjelenésével a 7. sz. második felétől számolhatunk, virágkoruk a bizánci hatással készült példányok által a Tótipusztalgar/Dunapentele leletkörrel egyidejű.

A kislemezgömbös fülbevaló, a gyöngyök és a Focas solidusáról készült utánveret (603–610) előlapját ábrázoló arany lemezes lenyomat (BÓNA 1993, 535; SOMOGYI 1995, 461-462.) alapján a deszki sír földbe kerülését a 7. sz. közepe után, esetleg a 660–680-as évek körül feltételezhető.

II.1. szakasz (674/681–700/720):

A Szeged-Fehértó B 82. sír IV. Constantinus 674–681 között kibocsátott érméjének arany lemezes utánzata egy 7. sz. utolsó harmada – 8. sz. eleje közötti időszakra körvonalazott leletkör (BÓNA 1970, 258-259; BÓNA 1971, 28 (244); GARAM 1978) egyik ritka emléke. A kék színű, lecsiszolt sarkú hasábos gyöngy divatja a 7. sz. utolsó harmadában, a klasszikus dinnyemag alakúak széleskörű térhódításával azonos időszakban virágzott fel újból. E típus ismételt hangsúlyos szerepe a nyakfűzésekben a keleti vidékekkel (Észak-Kaukázus, ill. a Fekete-tenger északi partvidéke) feltételezhető kereskedelmi kapcsolatokon túl az onogur-bolgárok 674/684 körüli betelepülésével is összefüggésbe hozható. Ez az új üvegművességi technológiát magában hordozó gyöngytípus nem volt idegen a kárpát-medencei avar emlékek között. A gyöngydivat lassú, belső átalakulásával, az egyes korai gyöngytípusok háttérbeszorulásával, majd eltűnésével újabb, leegyszerűsödött szín- és formagazdagságú gyöngyfűzések váltak közkedvelté a 7. sz. utolsó harmada végétől.

Összefoglalás

A 6. század végi – 7. századi érmes sírokban talált gyöngyök tipokronológiai vizsgálata e leletegyüttesek lelethorizontja és az elemzett gyöngytípusok párhuzamainak kronológiai behatárolására épül.

Az elvégzett kronológiai és tipokronológiai vizsgálatok a következő alapvetésekre épültek:

Mivel az érmek veretési dátuma terminus post quem keltezi az eltemetés időpontját, ezért e sírok földbekerülési idejének pontosítása érdekében vizsgálnunk kellett a temetkezések gyöngyeinek kronológiáját is. Meg kellett figyelni, mennyiben módosíthatják az érmektől függetlenül a gyöngyök a sírbakerülés időpontját:

1) Amennyiben egy temetkezésben a legfiatalabb gyöngytípus használata korábbi az érem verési idejénél, ott a gyöngy tipokronológiája felülvizsgálandó.

2) Ha a legfiatalabb gyöngytípus(ok) használata az érem verése utáni időszakra esik, akkor tovább finomítható a temetkezés keltezése.

3) Abban az esetben, ha a gyöngyök az eltemetés időpontjának meghatározásában nem segítenek, akkor az érem terminus post quemje a döntő fogódzópont.

A bizánci érmek és a gyöngyök tipokronológiai elemzéseinek kapcsolatának vizsgálatai röviden a következő megfigyeléseket eredményezték:

1) A kora és közép avar kor időrendjének finomítása érdekében az érmes – gyöngyös sírok elemzése során három leletegyüttes (Budakalász 759., Jutas 116. és Krstur/Szerbkeresztúr) esetében az érmek által adódó *terminus post quem*ek az éremtől függetlenül vizsgált lelethorizontok által váltak kronológiailag behatárolhatóvá.

2) Ugyanakkor a Deszk G 30. sír leletegyüttesének a gyöngyök éremtől függetlenül felállított tipokronológiája jelentősen fiatalította az eddigi, az éremből sematikusan adódó *terminus post quem* meghatározást. Bizonyítottá vált, hogy a sírban talált éremleenyomat nem keltezi a sírt a 7. század elejére. (lásd: 3. diagram)¹⁶.

A bizánci éremleletes sírok gyöngy-tipokronológiai vizsgálatának, illetve az érmek és az egyes leletek egymáshoz való viszonyának tükrében a kora avar ékszerviseletben a lassú átalakulás folyamata figyelhető meg. A kora avar gyöngydivat hosszú évtizedeken át változatlanul megőrizte sajátos jellegét, amelyet kezdetben nem befolyásolták az avarok politikai, katonai kudarcai: a 626. évi konstantinápolyi vereség, a bizánci aranyadó megszűnése, a bolgárok 630 körüli lázadása és az ezt követő időszak belpolitikai válságai. Olykor a korai gyöngyfűzések is már magukban hordozták egy-egy példányban a későbbi korszakok meghatározó jellegű gyöngyeit. A 7. század közepe tájától egyre inkább új elemek feltűnése lett megfigyelhető a gyöngysorokban. Az új technológiával készült gyöngyök térhódítása a 7. század utolsó harmadára teljesedett ki. Ez a változás azonban nem minden átmenet nélkül zajlott le: a régi típusok még a század utolsó harmadában is jelen vannak a nyakláncokon. Az új gyöngytípusok jellemző divatja már az avar kor újabb korszakát jelzi. Ugyanakkor az új elemek térhódításában az onogur-bolgárok 674/681-es évek körüli betelepülésének meghatározó szerepet tulajdoníthatunk.

JEGYZETEK

- 1 Tizenegy, emlékanyagában rokon, zömmel az avar kor első felére keltezhető temető és leletegyüttes (a temetők közül meghatározóan: Budakalász-Duna-part (PÁSZTOR–VIDA 1994 (1995), Csákerény-Orondpuszta (BÓNA 1971, 243 (27), 271 (51)), Környe (SALAMON–ERDÉLYI 1971), Szegvár-Orondmű, Szegvár-Sápadal (Lőrinczy G. közöletlen ásatásai) gyöngyanyaga (2790 db gyöngy) LOTUS 1-2-3 táblázat és adatkezelő program segítségével, kidolgozott rövidítési koncepció alapján, személyi számítógépbe került. E leletanyagok felhasználásával, egy táblázatos adatbázis létrehozásával, a korszakra nézve egy egységesített logikai sor szerint sematizált, tovább bővíthető táblázatú tipológiai rendet állítottam fel (13 főtípus-csoporton belül 48 forma szerinti típusbesorolás készült el). A tipológiai táblázat és az adatbázis alapján, a gyöngyök alapvető tulajdonságait (anyag, forma, díszítésvariációk és azok száma szerint) egy fejleszhető kódrendszer kiépítésével a vizsgált gyöngyök tipologizálhatóvá váltak. Tehát minden gyöngy e tulajdonságok alapján típuskódot kapott, amely számszerűsítve jellemzi az adott gyöngy típust.
- 2 A bizánci érmeikkel keltezhető gyöngyös sírok listáját Somogyi Péterrel egyeztetve készítettem el. Köszönöm baráti-szakmai segítségét (S. P. levele: Satteins, 1995. 03. 30.), hogy e tanulmány jelen formájában elkészülhetett, és azt is, hogy az avar kori bizánci érmeiről írt (megjelenés alatt álló) összefoglaló munkáját felhasználhattam kutatásaimhoz (SOMOGYI 1996). A táblázatban a legjellemzőbb gyöngy típusokat jelöltem meg. Sorrendiségüket Tomka Péter javaslatára rendeztem. Konzultációink során tett szíves szakmai megfigyeléseit és tanácsait ezúton is köszönöm. Egyúttal s nem utolsó sorban, itt köszönöm meg Bóna István professzor úr lektori véleményét is, amelyben felhívta figyelmemet a dolgozat korrekcióra szoruló tartalmi és formai kérdéseire.
- 3 Az egyes leletegyüttesek ékszerei közül azokat listáztam és elemeztem, amelyek szerepet kaptak a relatív kronológia pontosításában.
- 4 A 2. és a 3. sír füzerei 1894–1896 között összekeveredtek (BÓNA 1982/83: 99.). Hampel J. még 24 db gyöngyöt közölt (1894, 55-57.) a két füzérből. Az összekevert gyöngyöket Garam É. különválasztotta (1992, Taf.13., Taf. 29.), azonban típusaik megnevezése és leírása nála sem pontos: 2. sírban „...bunte Augenperlen sowie grüne und blaue, kleine Glasperlen”. 3. sírban: „...bunte Augenperlen und blaue und grüne Glasperlen”. (GARAM 1992, 139., 141.) Leírásukat összevonva közlöm, mert nem sikerült egyértelműen azonosítani őket a publikációkban látottakkal. Rajzolásukkor (1993. nov.) már csak 21 db volt meg. Ezúton köszönöm Garam Évának, hogy a MNM gyűjteményében lévő publikált avar kori gyöngyök tanulmányozását elősegítette.
- 5 A legelső publikációban szám nélkül 2 db gyöngy szerepel 2/3 ###os nagyságban kicsinyítve (BÓNA 1979, 7. 2. kép); „...Sem a sírleírásban, sem a sírrajzokon nem szerepelnek: a: kicsiny sárgásbarna színű üvegyöngy (2. kép szám nélkül a felső sorban), nyilván valahol a nyak körül került elő...” (BÓNA 1979, 8.); Garam É. a rajzot átvette (1992, 187., szintén szám nélkül), a sírleírásban 2 db sárgásbarna üvegyöngyről ír (1992, 139.); H. Tóth E. egy kisméretű, barnás színű üvegyöngyöt említ, melynek közelebbi helye a sírban ismeretlen; (1992, 204.). A szegvári gyöngyöt/gyöngyöket(?) nem találtam meg. A szentesi Koszta J. M. leltárkönyvébe nem leltározták be (az információt Lőrinczy G. baráti leveléből tudom).
- 6 A sírlapon a mellékletek között fülbevaló nem szerepelt: LŐRINCZY i.m. 23.lj.
- 7 Garam É. az érem rajzát tévesen a Szeged-Fehértó B 82. sír tábláján (GARAM i.m. Taf. 75. 4) közölte (SOMOGYI 1996 i.m.).
- 8 A sír leleteinek zömét (köztük a gyöngyfűzért és a kalcedonygyöngyöt is) a veszprémi Laczkó J. Múzeum állandó kiállításán láthattam. A tárgyakat nem állt módomban kézbevenni, lemérni. A 25 db gyöngyöt az eredeti publikációhoz képest más sorrendben fűzték fel, egy bordázott lapított gömb alakú gyöngy már nem volt köztük. A gyöngyök típusainak leírását a látottak sorrendjében adom meg. A leltárkönyvben a gyöngysort nem tudtam beazonosítani: a 55.362.19.ltszám alatti gyöngyfűzér nem a jutasi 116. sírhoz tartozik. Az érem meghatározása Bóna I. után, mivel a veszprémi múzeumban az érem, többszöri próbálkozás után sem volt tanulmányozható.
- 9 A sírra 1888 tavaszán, a Tisza mentén, töltés építés közben bukkantak. A lelőhely a községtől ÉNY-ra, kb. 1 km-re volt (MILLEKER 1893). A leleteket csak az irodalomból ismerem.
- 10 Lőrinczy Gábor közöletlen feltárása. 1986-ban a Szegvár-sápadali 1. sír hitelesítő ásatása során kiscsaládi temetőre bukkantak. A Szegvár-sápadali és a Szegvár-ormodúli sírok gyöngyeit Lőrinczy Gábor szívességéből ismerem.
- 11 A sírleírásból a borostyángyöngy kimaradt, csak a fotón és a rajzon látható.
- 12 A békéscsabai gyöngyöket nem állt módomban tanulmányozni. Medgyesi Pál többszöri próbálkozása ellenére sem sikerült a tárgyakat a békéscsabai múzeum raktárában megtalálni. Ehelyett eljuttatta hozzám Dr. Banner Benedek jelentését. Segítségét ezúton is köszönöm. „5., 52. 2625. 1. 1.: Gyöngy-sor (öt szem). Négy szem pasztaszerű anyagból készült, kétészelű, gömbölyített szélű henger, az ötödik szürke-tarka agyaggyöngy. Közös tulajdonságuk a nagy furat. A négy kétészelű magassága 0,8, szélessége 0,8–0,9 cm. Az agyaggyöngy magassága 0,7, szélessége 0,9 cm.” ... „7., Leltári szám nélkül. Gyöngyök borostyánból; egy ép szem és 6 darab töredék (melyek valószínűleg egy második szem töredékei). Az ép darab szokatlanul nagy dinnyemag alakú. Hosszúsága 2,5, legnagyobb szélessége 2,1, vastagsága 1,2 cm. Furata hosszanti és 0,3 cm átmérőjű. Súlyja 5,05 gr.; a töredéké 2,35 gr., együtt: 7,40 gr.” (BANNER 1954) E példaszéri leírásból az összetett gyöngyök színein kívül szinte mindent megtudhatunk a gyöngyorról. Az említett gyöngyök színeiről: MEDGYESI 1991, 111.: „A nő nyakában gyöngy-sor függött, mely néhány nagyszemű borostyángyöngyből, 4 db hengeres sárga ikergyöngyből és egy szemesgyöngyből állt (14. tábla 3.)”, majd GARAM 1992, 139. (borostyángyöngyök nélkül): „...runde, doppelte, gelbe und schmutzigweiße Glaspastaperlen, eine mit „augenformiger“ Verzierung. – 5 Stück.”
- 13 A MNM Népvándorláskori Gyűjteményében csak a gyöngyöket találtam meg. A publikációkban közölt 12 darabra tört bronz karperecet és a két kis gyűrűt nem láttam (KARÁCSONY 1896a,b).
- 14 A bajor területen előkerült sír nem köthető az avar leletekhez. A bizánci érem és a gyöngyök kapcsolatának vizsgálata miatt, összehasonlító anyagként került a katalógusba.
- 15 A dolgozat terjedelmi korlátai miatt a kronológiai vizsgálatok szempontjából legfontosabbnak ítélt gyöngyök elemzése és táblázatba rendezése készült el.
- 16 A 3. diagram szeriációs táblázata híven tükrözi a jellegzetes gyöngy típusok egymáshoz viszonyított kronológiai helyzetét. A szeriációs vizsgálat objektív adatai alátámasztják a dolgozat tipokronológiai elemzéseinek eredményeit. A diagram elkészítését Szalontai Csaba kollegámnak köszönöm.

IRODALOM

- АЛЕКСЕЕВА (1975):**
E. M. Алексеева: Античные бусы Северного Причерно моряSAI (1975; 1978; 1982.)
- ALFÖLDI (1957)**
M. Alföldi: Schmucksachen. Perlen-Ketten-Anhänger in: Intercisa II. ArchHung 36.(1957) 440-444.
- ANDRAE (1973)**
R. Andrae: Mosaikaugenperlen. Untersuchungen zur Verbreitung und Datierung karolingerzeitlicher Millefioglasperlen in Europa. APA 4 (1973) 101-198
- AWARENFORSCHUNGEN 1992**
Awarenforschungen. Archaeologia Austriaca, Monographien I. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Hg. F. Daim. Wien
- BANNER 1951**
Banner B.: A békéscsabai repülőtéren talált avar sírról. 1951. BMM.R.A. 12/1954.
- BÁLINT 1993**
Cs. Bálint: Probleme der Archäologischen Forschung zur Landnahme. In: Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen Früh- und Hochmittelalters. Vorträge und Forschungen XLI. (1993) 195-273.
- BÓNA 1956**
I. Bóna: Die Langobarden in Ungarn. ActaArchHung 7 (1956) 183-244.
- BÓNA 1970**
Bóna I.: Avar lovasír Iváncsáról. (Grave of an Avar Horseman at Iváncsa) ArchÉrt 97 (1970) 246-263
- BÓNA 1971**
Bóna I.: A népvándorlás kora Fejér megyében (221(5) - 314(94)) In: Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig 5. Főszerk.: Fitz Jenő, Szerk.: Makkay János (Székesfehérvár 1971)
- BÓNA 1979**
Bóna I.: A Szegvár-sápadali lovasír. Adatok a koraiavar temetkezési szokásokhoz. (Das Reitergrab von Szegvár-Sápadal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten.) ArchÉrt 106 (1979) 3-32.
- BÓNA 1980**
I. Bóna: Studien frühawarischen Reitergrab von Szegvár. ActaArchHung 32 (1980) 31-95.
- BÓNA 1982-1983**
Bóna I.: A XIX. század nagy avar leletei. (Die großen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts.) SzMMÉ (1982-1983) 81-160.
- BÓNA 1984**
Bóna I.: A népvándorláskor és a kora középkor története Magyarországon. (Die Geschichte der Völkerwanderungszeit in Ungarn. Die Awaren.) in: Magyarország története I/1. (Budapest 1984)
- BÓNA 1993**
I. Bóna: „Barbarische“ Nachnahmen von byzantinischen Goldmünzen im Awarenreich XCV (1993). in: Rivista Italiana di Numismatica e Scienze affini Vol. XCV (1993) 529-538.
- BOON 1977**
G. C. Boon: Gold-in Glass Beads from the Ancient World. Britannia 8 (1977) 193-202.
- CEMETERIES**
É. Garam- I. Kovrig- J. Gy. Szabó- Gy. Török: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary. 1. Budapest 1975
- CSALLÁNY 1933**
Csallány D.: A kunszentmártoni avarkori ötvössír. (Goldschmiedegrab aus der Awarenzeit von Kunszentmárton (Ungarn)) (Szentes 1933.)
- CSALLÁNY 1939**
Csallány D.: Kora avarkori sírleletek. (Grabfunde der Frühawarenzeit.) FolArch 1-2 (1939) 121-155.
- CSALLÁNY 1943**
Csallány D.: A Deszk-D. számú temető avar sírjai. (Les tombes avars du cimetière de Deszk D. Frühawarenzeit.) ArchÉrt (1943) 160-173.
- CSALLÁNY 1961**
D. Csallány: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568 u. Z.) (Budapest 1961)
- ČILINSKÁ 1975**
Z. Čilinská: Frauenschmuck aus dem 7-8. Jahrhundert im Karpatenbecken. SIA 23 (1975) 63-96.
- ČILINSKÁ 1976**
Z. Čilinská: Slawisch-awarisches Gräberfeld Nové Zámky. ASF 7 (1976)
- DAIM 1987**
F. Daim: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf. NÖ (Wien 1987)
- DUBIN 1990**
L. S. Dubin: Alle Perlen dieser Welt. Eine Kulturgeschichte des Perlenschmucks. 1990
- ERDÉLYI 1978**
I. Erdélyi: Das awarische Gräberfeld in Budakalászdunapart (Donauufer) MittArchInst 7. (1977) 45-58.
- ERDÉLYI 1982**
Erdélyi I.: Az avarság és kelet a régészeti források tükrében (Budapest 1982)
- ERDÉLYI-NÉMETH 1969**
Erdélyi P.- Németh P.: A Várpalota-gimnáziumi avar temető. (Awaren-Friedhof Várpalota-Gymnasium.) VMMK 8 (1969) 167-198.
- FETTICH 1951**
Fettich N.: Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. - Archäologische Studien der späthunnischen Metallkunst. AH 31 (1951)
- FETTICH 1953**
Fettich N.: A szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet. - La trouvaille de tombe princière hunnique á Szeged-Nagyszéksős. AH 32 (1953)
- FISCHER-GEISLER**
T. Fischer-H. Geisler: Herkunft und Stammesbildung der Baiern aus archäologischer Sicht. in: Die Bajuwaren von Severin bis Tassilo 448-788. (1988) 61-69.
- FÜLÖP 1987**
Fülöp Gy.: Ujabb bizánci éremlelet Tácról. Alba Regia 23 (1987) 243-244.
- GARAM 1972**
Garam É.: Avar temetők Andocsón. (Avar cemetéries at Andocs.) FolArch 23 (1972) 129-182.
- GARAM 1975**
É. Garam: The Szebény I-III. Cemetery. In: Cemeteries 49-120.
- GARAM 1976**
Garam É.: Adatok a középvavarkor és az avar fejedelmi sírok régészeti és történelmi kérdéseire. (Zu den archäologischen und historischen Fragen der mittleren Awarenzeit und der awarischen Fürstengräber.) FolArch 27 (1976) 206-216.

- GARAM 1978**
Garam É.: A közép avarkor sírobulussal keltezhető leletköre. (Der mit Grabobulus datierbare Fundkreis der Mittelawarenzeit) ArchÉrt 105 (1978) 206-216.
- GARAM 1979**
É. Garam: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. FontArchHung 1979
- GARAM 1980**
Garam É.: VII. századi aranyékszerek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben. (Goldgegenstände aus dem 7. Jahrhundert in den Sammlungen des Ungarischen Nationalmuseums.) FolArch 31 (1980) 157-174.
- GARAM 1991**
É. Garam: Die awarenzeitlichen funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum (Bonn 1991)
- GARAM 1992**
É. Garam: Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit In: Awarforschung 1 135-250.
- GARAM 1993**
É. Garam: Katalog der Awarenzeitlichen Goldgegenstände und Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum. (Budapest 1993)
- KISS 1977**
A. Kiss: Avar Cemeteries in County Baranya (Budapest 1977)
- KISS 1992**
A. Kiss: Zur Zeitstellung des „Münzdatierten“ awarischen Fürstengrabes von Kunágota. (A kunágotai éremmel „keltezett“ avarkori fejedelmi sír időrendjéhez.) JPMÉ 36 (1991/1992) 67-84.
- KISS 1983**
Kiss G.: Egy avarkori fülbevalótípusról. (Über einen awarenzeitlichen Ohrgehängentyp) ArchÉrt 109 (1983) 100-112.
- KISS-SOMOGYI 1986**
Kiss G.-Somogyi P.: Tolna megyei avar temetők. (Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna) Diss.Pann. Ser. III. vol. 2. (Budapest 1986)
- KOCH 1977**
U. Koch: Fränkische Reichengräberfeld von Schretzheim (1977)
- KOVRIG 1957**
Kovrig I.: Kora avar sírok Törökbálintról. (Deux tombes awares de Törökbálint.) FolArch 9 (1957) 119-133.
- KOVRIG 1960**
L. Kovrig I.: Újabb kutatások a keszthelyi avar kori temetőben. (Neue Forschungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Keszthely.) ArchÉrt 87 (1960) 136-169.
- KOVRIG 1963**
I. L. Kovrig: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán ArchHung 40 (Budapest 1963)
- KOVRIG-KOREK 1960**
I. Kovrig-J. Korek: Le cimitié de l' époque avar de Csóka (Coka). ActaArchHung 12 (1960) 255-297.
- HUSZÁR 1955**
L. Huszár: Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donaubecken. ActaArchHung 5 (1955)
- LADENBAUER-OREL 1960**
H. Ladenbauer-Orel: Linz-Zizlau. Das baierische Gräberfeld an Traunmündung. (Wien-München 1960)
- LÁSZLÓ 1942**
László Gy.: Budapest a népvándorlaskorban. Budapest in der Völkerwanderungszeit. In: Budapest története I. 2. (Budapest 1942) 781-818.
- LÁSZLÓ 1955**
Gy. László: Études archéologiques sur l' histoire de la société des avars. ActaArchHung 34 (Budapest 1955)
- LOVAS 1929**
Lovas E.: A bányog-gyűrhegyi népvándorlási temető. (Eine Grabstätte aus der Völkerwanderungszeit bei Bányog) ArchÉrt 43 (1929) 248-258, 375-376.
- LŐRINCZY 1987**
Lőrinczy G.: Nyomozás egy avar nemzetségszó sírja után. Csongrád Megyei Hírlap (Szeged 1987. máj.23.) 8.
- LŐRINCZY 1987**
Lőrinczy G.: Szegvár-Sápoldal. Rég. Füz. Ser. I. No. 40 (1987) 68.
- LŐRINCZY 1991**
Lőrinczy G.: A Szegvár-oromdülői kora-avarkori temető 1. sírja. (Das Grab 1. des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdülő.) MFMÉ 1984/85-2 (1991) 127-155.
- LŐRINCZY 1993**
G. Lőrinczy: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6-7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdülő. (Wieter Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit.) CommArchHung 1993
- LŐRINCZY 1994**
Lőrinczy G.: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz (A fülkesíros temetkezés). (Bemerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungssitten (Die Stollengräber) in: A kőkortól napjainkig (Von der Steinzeit bis zum Mittelalter) (Szeged 1994) 311-335.
- MADARAS 1981**
Madaras L.: A Szeged-Fehértó A és B temetők anyagának összehasonlító vizsgálata. (Vergleichende Untersuchung der Gräberfelder Szeged-Fehértó A und B.) SzMMÉ (1981) 35-64.
- MEDGYESI 1991**
Medgyesi P.: Az avarok kora. In: Békéscsaba története 1 Szerk. Jankovich B. Dénes – Erdmann Gyula. Békéscsaba 1991.107-118.
- MILLEKER 1893**
Milleker B.: Szerb-keresztúri őstelep (Torontál m.) ArchÉrt 13 (1893) 300-305.
- MILLEKER 1899**
Milleker B.: Délmagyarország régiségleletei (Altertumsfunde Südungarn) II.(Temesvár 1899)
- MRT 2 1969**
Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. Magyarország régészeti topográfiája (Budapest 1969)
- MRT 7 1986**
Pest megye régészeti topográfiája. A budai és a szentendrei járás. Magyarország régészeti topográfiája. (Budapest 1986)
- PAPP 1962**
Papp L.: A bolyi avarkori temető I. (Das awarenzeitliche Friedhof von Boly) JPMÉ (1962) 163-193.
- PAPP 1963**
Papp L.: A nagyharsányi avarkori temető I. (Das awarenzeitliche Gräberfeld von Nagyharsány) JPMÉ (1963) 113-141; 21 tábla
- PÁSZTOR 1994**
Pásztor A.: A kora és közép avar kori gyöngyök tipológiai vizsgálata I-III. Kézirat (Budapest 1994)
- PÁSZTOR 1994/1995/**
A. Pásztor: Typologische Untersuchung der früh- und mittelawarenzeitlichen Perlen aus Ungarn (Vortrag am november 1994 im Mannheim; Manuskript, im Druck)
- PÁSZTOR-VIDA 1991**
Pásztor A.-Vida T.: Bizánci éremleletes sír Budakalászlóról. (Grave from Budakalász with a Byzantine Coin Find.) StComit 22 1991 (1993) 241-253.

PÁSZTOR-VIDA 1994

A. Pásztor-T. Vida: Előzetes jelentés a budakalászi avar kori temető feltárásáról ActaArchHung (im Druck) (1995)

RHÉ-FETTICH 1931

Gy. Rhé-N. Fettich: Jutas und Öskü. Zwei Gräberfeld - aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn. SemKond (Prag 1931)

SALAMON-ERDÉLYI 1971

Á. Salamon-I. Erdélyi: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. StudArch 5(1971) Budapest

SALAMON 1977

Duma Gy.-Ravasz Cs.-Salamon Á.: Adatok a későantik színesgyöngyök készítéséhez. ArchÉrt 104 (1977) 235-245.

SOMOGYI 1984

Somogyi P.: A cikói temető (Das Gräberfeld von Cikó). in: DissPann Ser III. vol 2 (39-101. (3-44. tábla, 100-102. tábla). (Budapest 1984)

SOMOGYI 1994

Somogyi P.: Előzetes jelentés az avar kori bizánci éremleletek feldolgozásáról. A Heraclius dinasztia pénzei a Kárpát-medencében. Numizmatika és társtudományok (Szeged 1994) 87-102.

SOMOGYI 1995

P. Somogyi: Bizánci érmek avar kori fülkesírokból (Byzantinische Münzen aus awarenzeitlichen Stollengräbern) (im Druck) MFMÉ - StudArch I.(1995) 461-472.

SOMOGYI 1996

P. Somogyi: Die Münzen der Heraclischen Dynastie aus dem Karpatenbecken. Fundkatalog. (im Druck) (1996)

Cs. SÓS 1961

Cs. Sós Á.: Újabb avar kori leletek Csepel-szigetről (Neuere awarenzeitliche Funde auf der Csepel-Insel). ArchÉrt (1961) 32-51.

Cs. SÓS 1973

Cs. Sós Á.: Jelentés a pókaszepekki ásításokról. Report on excavations at Pókaszepek. 100 (1973) 66-77.

SZABÓ 1965

Szabó J. Gy.: Az egri múzeum avar kori emlékényaga I. Kora avar sírleletek Tarnaméráról. (Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger I.) EMÉ 3 (1965) 29-72.

SZABÓ 1966

Szabó J. Gy.: Az egri múzeum avar kori emlékényaga II. Sírleletek Dormánd-Hanyipusztáról (Der awarenzeitliche

Fundbestand des Museums von Eger II.) EMÉ 4 (1966) 29-69.

SZABÓ 1968

Szabó J. Gy.: Az egri múzeum avar kori emlékényaga III. Sírleletek Nagyréde-Ragyogóparton. EMÉ 6 (1968) 29-55.

SZABÓ 1975

J. Gy. Szabó: The Pilismarót Cemetery. In: Garam-Kovrig-Szabó-Török: Avar finds in the Hungarian National Museum (Budapest 1975) 241-282.

SZILÁGYI 1987a

A honfoglalás- és kora Árpád-kori gyöngyök és azok társadalmi és művelődéstörténeti jelentősége (Doktori értekezés) (Kézirat) (Debrecen 1982)

SZILÁGYI 1987b

K. Szilágyi.: Computergestützte Merkmalanalyse ungarischer Perlen aus dem 10. bis 12. Jahrhundert. EAZ 28 (1987) 89-96.

SZILÁGYI 1990

K. Szilágyi: Die Perlen des Gräberfeldes von Halimbacserecs aus dem 10. bis 12. Jahrhundert. ZfA 24 (1990) 79-100.

SZŐKE 1992

B.M. Szőke: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck) in: Hg. F. Daim: Awarenforschungen 2 (Wien 1992) 841-968.

TEMPELMANN-MACZYŃSKA 1985

M.Tempelmann-Maczyńska: Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum Mainz (1985)

H. TÓTH-HORVÁTH 1992

E. H. Tóth-A. Horváth: Das Grab eines Awarenhagans (Kecskemét 1992)

TÓTH 1993

Tóth M.: Néhány budakalászi kora avar kori gyöngy analitikai vizsgálata. Kézirat (1993)

H. VADAY-SZŐKE 1983

H. Vaday A.-Szőke B. M.: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén. CommArchHung (1983) 79-126.

VADAY 1989

A. Vaday: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. Anteus 17/18 (1989) 99-106.

DIE CHRONOLOGISCHE BEZIEHUNG DER PERLEN UND BYZANTINISCHE MÜNZEN FÜHRENDEN FRÜH- UND MITTELWARENZEITLICHEN GRÄBER

Resümee

Die typochronologische Untersuchung der in den Münzgräbern des Zeitraumes Ende 6. Jh. – 7. Jh. gefundenen Perlen beruht auf der chronologischen Eingrenzung der zwischen dem Fundhorizont dieser Fundkomplexe und den analysierten Perlen bestehenden Parallelen. Diese chronologischen und typochronologischen Untersuchungen basierten auf folgenden Grundlagen:

Da das Prägedatum der Münzen den Bestattungszeitpunkt terminus post quem datiert, mußten wir im Interesse der Präzisierung des Zeitpunktes der Anlegung dieser Gräber auch die Chronologie der mitbestatteten Perlen untersuchen. Es galt zu beobachten, inwieweit die Perlen den Zeitpunkt der Unterbringung im Grab unabhängig von den Münzen modifizieren können:

1. Sofern in einer Bestattung die Benutzung des jüngsten Perlentyps früher als die Prägezeit der Münze liegt, ist dort die Typochronologie der Perle zu überprüfen.

2. Fällt die Benutzung des/der jüngsten Perlentyps/Perlentypen in den Zeitraum nach Prägung der Münze, kann die Datierung der Bestattung weiter präzisiert werden.

3. Eignen sich die Perlen nicht zur Bestimmung des Bestattungszeitpunktes, ist der terminus post quem der Münze der entscheidende Anhaltspunkt.

Die Untersuchungen der Beziehung zwischen den typochronologischen Analysen der byzantinischen Münzen und der Perlen ergaben kurz folgende Beobachtungen:

1. Im Zuge der zwecks Präzisierung der Chronologie der Früh- und Mittelawarenzeit durchgeführten Analyse der münz- und perlenführenden Gräber wurden im Falle dreier Fundkomplexe (Budakalász, Grab 759; Jutas, Grab 116 und Krstur/Szerbkeresztúr) die sich aus den Münzen ergebenden termini post quem durch die unabhängig von der Münze untersuchten Fundhorizonte chronologisch eingrenzbar.

2. Gleichzeitig führte die unabhängig von der Münze erstellte Typochronologie der Perlen des Fundkomplexes aus Grab 30 von Deszk G zu einer wesentlichen „Verjüngung“ der bisherigen, sich schematisch aus der Münze ergebenden Bestimmung des terminus post quem. Hier wurde der Beweis erbracht, daß der im Grab gefundene Münzabdruck das Grab nicht an den Beginn des 7. Jahrhunderts datiert.

Im Spiegel der perlen-typochronologischen Untersuchung der Gräber mit byzantinischen Münzen bzw. des Verhältnisses zwischen den Münzen und einzelnen Funden ist in der frühawarenzeitlichen Schmucktracht ein langsamer Umwandlungsprozeß zu beobachten. Lange Jahrzehnte hindurch bewahrte die frühawarische Perlenmode unverändert ihren eigenständigen Charakter, den die politischen und militärischen Mißerfolge der Awaren – die Niederlage von Konstantinopel im Jahre 626, das Wegfallen des Goldtributs aus Byzanz, der Aufstand der Bulgaren um 630 und die innenpolitischen Krisen des nachfolgenden Zeitraumes – anfangs nicht beeinflussten. Mitunter trug das eine oder andere Perlenexemplar der frühen Ketten auch schon ein Merkmal der für das spätere Zeitalter bestimmenden Perlen an sich, und etwa von der Mitte des 7. Jahrhunderts an tauchten an den Perlenketten immer mehr neue Elemente auf. Die Verbreitung der mit neuer Technologie gefertigten Perlen vollendete sich im letzten Drittel des 7. Jahrhunderts. Doch ging diese Veränderung nicht ohne jeglichen Übergang vor sich: auch im letzten Drittel des Jahrhunderts erscheinen an den Perlenketten noch die alten Typen. Die von neuen Perlentypen geprägte Mode markiert bereits ein neues awarisches Zeitalter. Gleichzeitig kann der Ansiedlung von Onogur-Bulgaren in den Jahren um 674/681 bei der Verbreitung dieser neuen Elemente eine entscheidende Rolle beigemessen werden.

RÖVIDÍTÉSEK

<i>Anteus</i>	Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)	<i>MFME</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
<i>ArchÉrt</i>	Archeologiai Értesítő (Budapest)	<i>MRT</i>	Magyarország Régészeti Topográfiája (Budapest)
<i>ArchHung</i>	Archeologica Hungarica (Budapest)	<i>SAI</i>	Archeologija SSSR. Svod Archeologiceskih Istocnikov (Moskva)
<i>ASF</i>	Archeologica Slovaca Fontes (Bratislava)	<i>SIA</i>	Slovenská Archeológia (Bratislava)
<i>Brittania</i>	Brittania. A Journal of Romano-British and Kindred Studies (London)	<i>SzMMÉ</i>	A Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei (Szolnok)
<i>CommArchHung</i>	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)	<i>StudArch</i>	Studia Archaeologica (Budapest)
<i>EMÉ</i>	Az Egeri Múzeum Évkönyve (Eger)	<i>StComit</i>	Studia Comitatus (Budapest)
<i>EAZ</i>	Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift (Berlin)	<i>ZfA</i>	Zeitschrift für Archäologie (Berlin)
<i>FolArch</i>	Folia Archeologica (Budapest)	<i>Múzeumok</i>	
<i>FontArchHung</i>	Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)	<i>FM</i>	Ferenczy Múzeum (Szentendre)
<i>MittArchInst</i>	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)	<i>HOM</i>	Hermann Ottó Múzeum (Miskolc)
		<i>IKM</i>	István Király Múzeum (Székesfehérvár)
		<i>MFM</i>	Móra Ferenc Múzeum (Szeged)
		<i>MMM</i>	Munkácsy Mihály Múzeum (Békéscsaba)
		<i>MNM</i>	Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest)
		<i>WMM</i>	Wosinsky Mór Múzeum (Szekszárd)

Képalírások

I. táblázat: Érem- és gyöngymellékletes sírok listája, a legjellegzetesebb gyöngytípusainak listája

1. diagram: Az érmes-gyöngyös leletegyüttesek érmeinek emissiói (Somogyi Péter után)

I-II. tábla: Az érmes-gyöngyös sírok gyöngytípusai:

I. tábla:

1 Jutas; 1.1 Krstur; 1.2 Szentendre; 1.3 Tác; 1.4 Jutas; 1.5 Jutas; 1.6 Jutas; 1.7 Tác; 1.8 Tác; 1.9 Szentendre; 1.10 Szentendre; 1.11 Tác; 1.12 Szentendre; 1.13 Szegvár; 1.14 Tác; 1.15 Tác; 1.16 Tác; 1.17 Budakalász; 1.18 Szegvár; 1.19 Szegvár; 1.20 Tác; 1.21 Tác; 1.22 Szegvár; 2.1 Krstur; 2.2 Jutas; 2.3 Szentendre; 2.4 Jutas; 3 Tác; 4.1 Szentendre; 4.2 Krstur; 5.1 Szentendre; 5.2 Jutas; 6.1 Deszk; 6.2 Deszk; 7 Kiszombor; 8.1 Tác; 8.2 Békéscsaba; 8.3 Tác; 8.4 Szegvár; 8.5 Tác; 8.6 Krstur; 8.7 Budakalász; 9 Tác; 10 Tác; 11.1 Jutas; 11.2 Tác; 11.3 Szegvár; 11.4 Jutas; 11.5 Tác; 12.1 Szentendre; 12.2 Tác; 13 Jutas; 14 Tác; 15.1 Szentendre; 15.2 Tác; 15.3 Szentendre; 15.4 Tác; 15.5 Szentendre; 15.6 Jutas; 16 Mezőberény; 17 Jutas; 18 Budakalász; 19 Tác; 20 Szentendre; 21 Szentendre; 22 Szentendre; 23 Szegvár;

II. tábla:

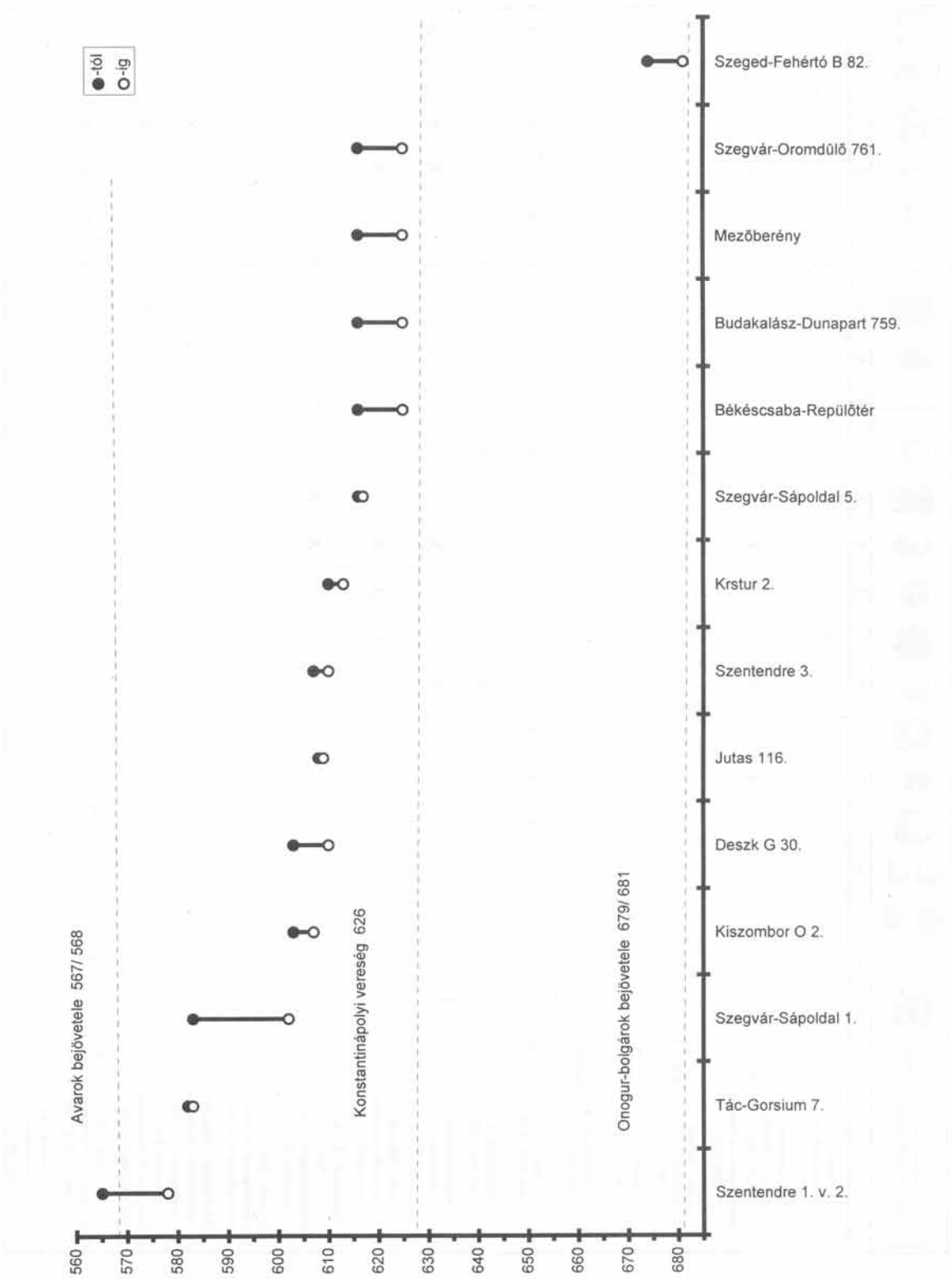
24 Jutas; 25 Jutas; 26 Tác; 27 Jutas; 28 Jutas; 29 Krstur; 30 Krstur; 31.1 Kstur; 31.2 Jutas; 31.3 Szeged-Fehértó; 31.4 Deszk; 31.5 Tác; 32 Tác; 33.1 Tác; 33.2 Tác; 34 Jutas; 35 Jutas (márvány?); 36 Jutas (gagát); 37 Tác (kagyló); Borostyán: B1 - B4.5 Szegvár-Oromdülő; B4.2 Budakalász-Duna-part,

2. diagram: Az érem- és gyöngymellékletes leletegyüttesek jellegzetes gyöngytípusainak kronológiai horizontja

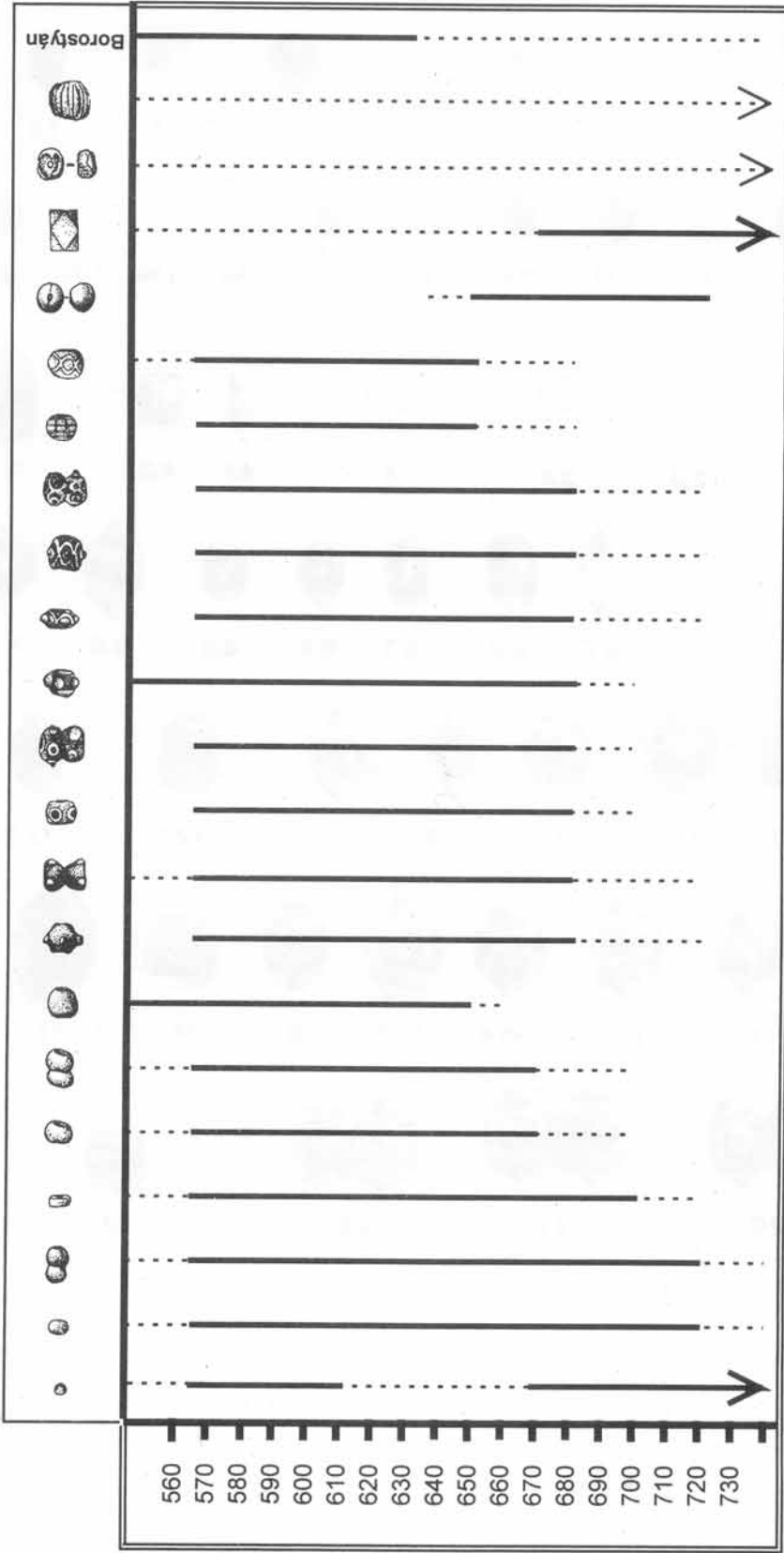
3. diagram: Az érem- és a gyöngymellékletes sírok jellegzetes gyöngytípusainak seriációs táblázata

Sorszám	Leleltethető / sír éremet kibocsátó császár	emissio	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	V	Z
1	Szentendre 1. - 2. II. Iustinus (565 - 578)	565-578	X				X				X							X	X					
2	Tác - Gorslum 7. előlap: II. Tiberius (574 - 582) hátlap: Mauricius Tiberius (582-602)	582-583					X			X	X		X		X		X	X						
3	Szegvár - Sápoldal 1. Mauricius Tiberius (582 - 602)	584-602		X																				
4	Kiszombor O 2. Focas (602 - 610)	603-607			X																			
5	Deszk (Klárafalva) 30. Focas (602 - 610)	603-610				X																		X
6	Jutas 116. Focas (602 - 610)	608-609					X		X	X	X						X	X	X			X		X
7	Szentendre 3. Focas (602 - 610)	609-610								X	X						X	X						
8	Kristur(Szerbkeresztúr)2. Heracleus (610 - 641)	610-613 vagy 610-625								X	X		X		X			X	X			X		X
9	Szegvár - Sápoldal 5. Heracleus és Heracleus Constantinus (613 - 641)	616-617									X	X	X				X							
10	Budakalás - Duna-part 759. Heracleus és Heracleus Constantinus (613 - 641)	616-625											X	X		X		X						
11	Szegvár - Oromdűs 761. Heracleus és Heracleus Constantinus (613 - 641)	616-625																X.						
12	Békéscsaba - Repülőtér Heracleus és Heracleus Constantinus (613 - 641)	616-625																				X		
13	Mezőberény Heracleus és Heracleus Constantinus (613 - 641)	616-625															X	X				X		
14	Linz - Zizliu 132. Heracleus és Heracleus Constantinus (613 - 641)	615-625 vagy 625-637																				X	X	X
15	Szeged - Fehérvő B 82. IV. Constantinus (668 - 685)	674-681																						X

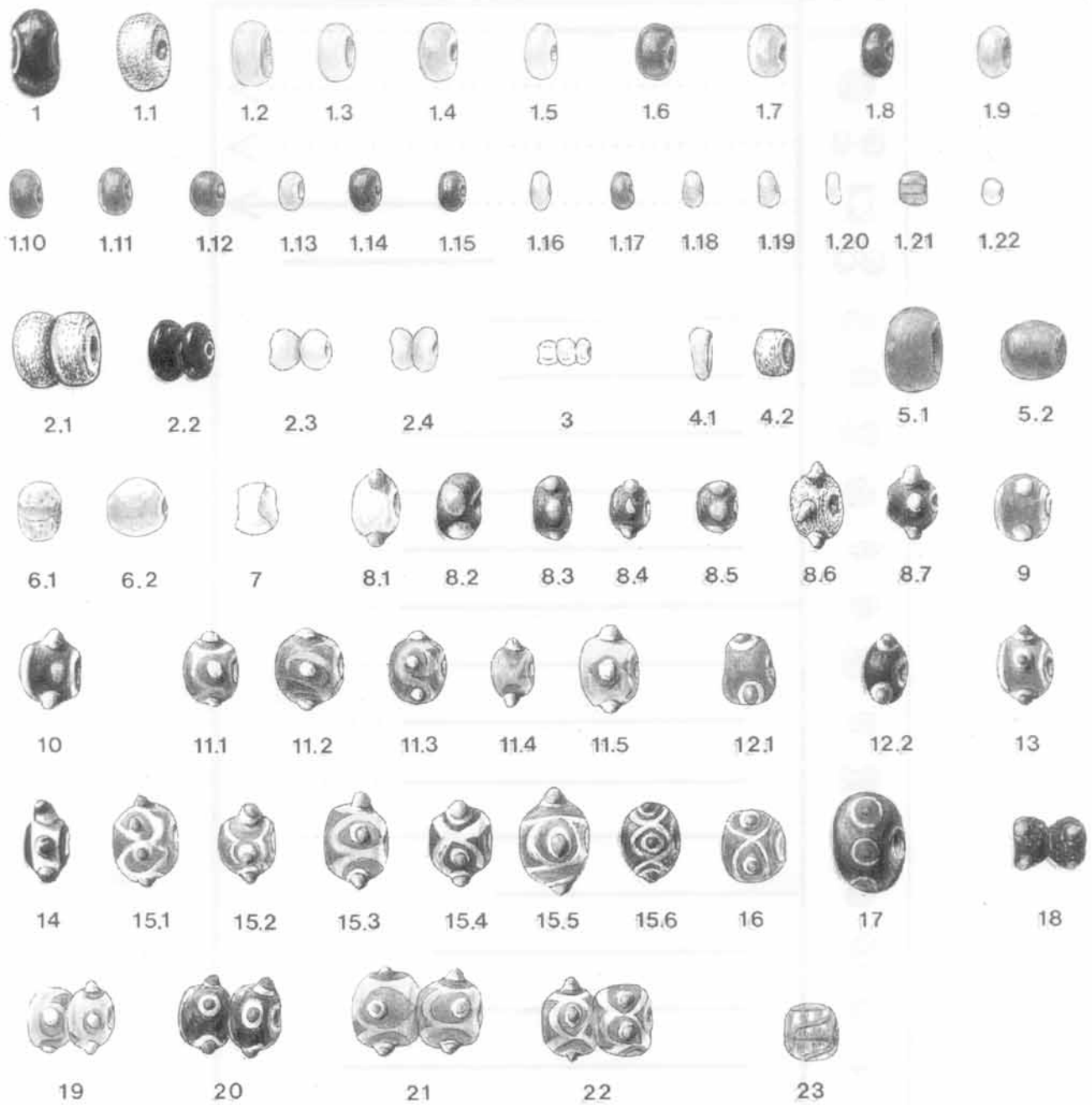
1. táblázat

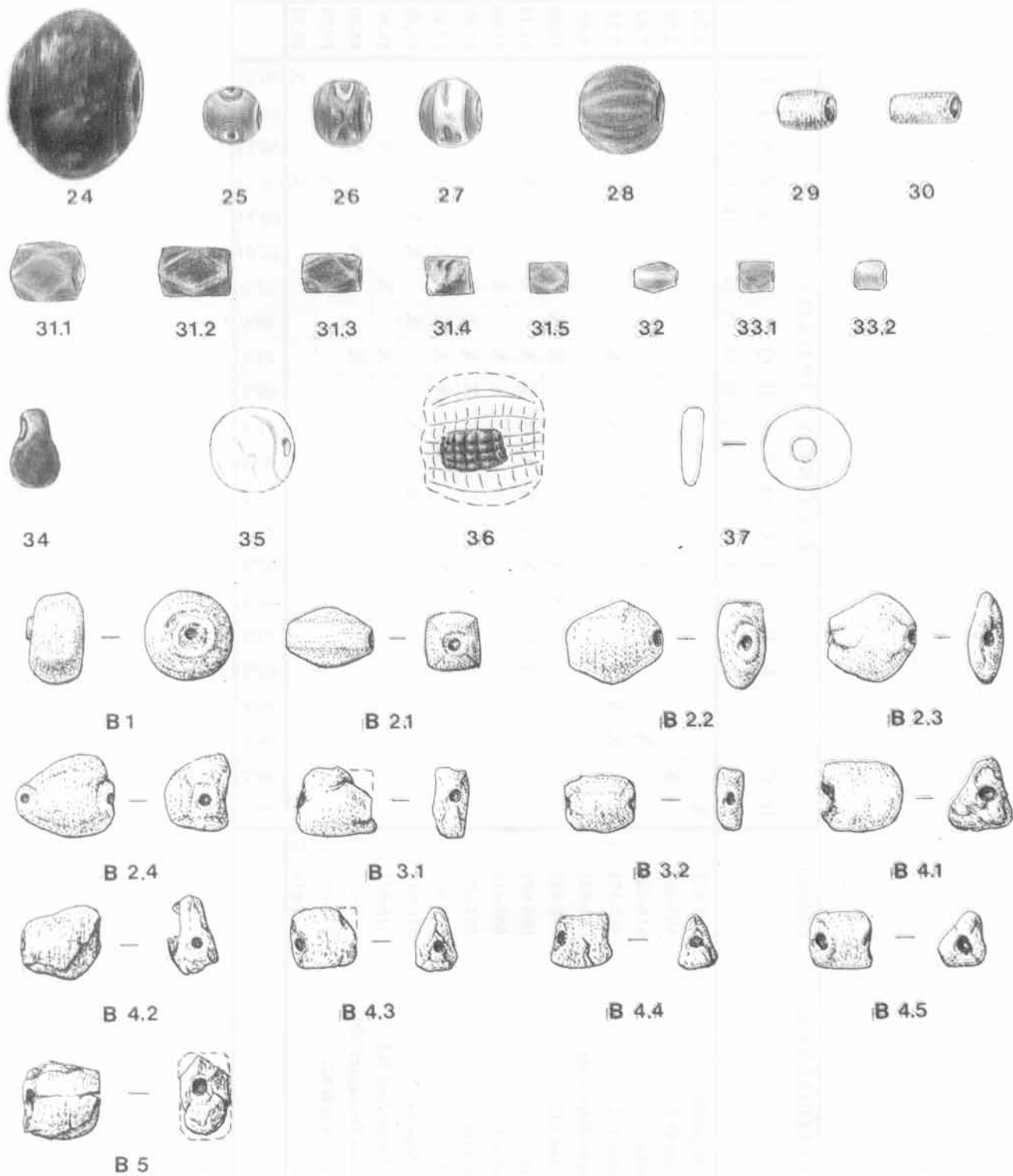
1. diagram

2. diagram

I. tábla

II. tábla

LELŐHELYEK	emissio	GYÖNGYTÍPUSOK																					
		B	C	P	A	E	R	V	T	G	O	F	I	H	Q	S	M	K	J	Z	N	L	D
Szegvár-Sápoldal 1.	584-602	X																					1,00
Kiszombor O 2.	603-607	X																					2,00
Mezőberény	616-625		X				X																7,00
Szentendre 1.-2.	565-578		X	X	X						X			X									7,33
Békéscsaba-Repülőtér	616-625						X																8,00
Linz-Zizlau 132.	616-625					X	X							X									10,00
Jutas 116.	608-609				X				X				X							X			11,18
Szentendre 3.	609-610								X			X	X	X									13,00
Tác-Gorsium 7.	582-583								X			X	X	X	X	X							13,50
Krstur 2.	610-625								X			X	X	X	X	X				X			14,25
Szegvár-Sápoldal 5.	616-617									X		X			X				X				14,40
Szegvár-Oromdűlő 761.	616-625													X					X		X		16,66
Budakalász-Dunapart 759.	616-625												X					X		X			18,00
Szeged-Fehértó B 82.	674-681																			X			19,00
Deszk 30.	603-610																			X	X		20,50
		1,00	2,00	3,50	4,00	5,50	5,66	6,00	6,20	7,00	7,60	8,00	8,16	8,50	8,62	9,00	9,20	10,75	11,00	11,50	12,50	13,00	15,00

3. diagram